

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
ҳузуридаги олий таълим тизими педагог
кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг
малакасини ошириш Тармоқ маркази
директори _____ Г.Ахунова
“ _____ ” _____ 2015 й.

**«ИҚТИСОДИЁТНИНГ ИННОВАЦИОН
ТАРАҚҚИЁТИ» МОДУЛИ БЎЙИЧА**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тузувчилар: проф. А.В.Вахабов, проф.Т.С.Расулов, проф.Б.ББеркинов

Мундарижа

ИШЧИ ДАСТУРИ.....	3
МАЪРУЗА МАТНЛАРИ	12
1-мавзу. Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмуни, инновацион жараён моделлари ва қонуниятлари.	12
2-мавзу. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳаракатланиши, унинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш.	21
3-мавзу. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни.	28
4-мавзу. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши ва ривожланиши.	42

ИШЧИ ДАСТУРИ

Кириш

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Иқтисодиётнинг инновацион тараққиёти” модулининг мақсади: педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курс тингловчиларини иқтисодиётнинг инновацион тараққиёти ҳақидаги билимларини такомиллаштириш, иқтисодиётнинг инновацион ривожланиши борасидаги муаммоларни аниқлаш, уларни ўрганиш, таҳлил этиш ва баҳолаш бўйича кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

“Иқтисодиётнинг инновацион тараққиёти” модулининг вазифалари:

- инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмунини ёритиб бериш;
- инновацион жараён моделлари ва қонуниятлари тўғрисида тушунчалар бериш;
- Ўзбекистоннинг миллий инновацион тизимининг шаклланиши ва ривожланиши бўйича тушунчалар бериш;
- интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳаракатланиши, унинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш бўйича тушунчалар бериш;
- инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрнини кўрсатиб бериш;
- корхоналарда инновацион фаолиятни бошқариш, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш тизими тўғрисида мунозаралар юритиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникама ва малакаларига қўйиладиган талаблар

“Иқтисодиётнинг инновацион тараққиёти” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида тингловчилар:

- иқтисодиётнинг инновацион тараққиёти борасида мавжуд ҳолат ва юзага келадиган муаммоларни ўрганиш, уларни ҳал этиш йўлларини **билиши** керак;
- иқтисодиётнинг инновацион тараққиёти жараёнларини таҳлил қилиш, тенденцияларни баҳолаш **кўникмаларига эга бўлиши** зарур;
- замонавий билимларни қўллаш орқали муаммолар ечимини топиш, уларни бартараф этиш ва қарорлар қабул қилиш борасида **малакага эга бўлиши** лозим.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Макроиқтисодий сиёсат ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш”, “Замонавий эконометрик

моделлар”, “Иқтисодий тараққиётнинг замонавий йўналишлари” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда тингловчиларнинг касбий тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар иқтисодиётнинг инновацион тараққиёти муаммоларини аниқлаш, уларни таҳлил этиш, баҳолаш ва ечимини топишга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимооти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси			Кўчма машғулот
			жумладан			
			жами	Назай	Амалий машғулот	
1.	Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмуни, инновацион жараён моделлари ва қонуниятлари.	4	4	2	2	-
2.	Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳаракатланиши, унинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш.	4	4	2	2	
3.	Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни.	6	4	2	2	2
4	Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши ва ривожланиши.	6	4	2	2	2
	Жами:	20	16	8	8	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмуни, инновацион жараён моделлари ва қонуниятлари. (2 соат)

Режа:

1. Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмуни.
2. Билимларга асосланган иқтисодиёт ва унинг хусусиятлари.
3. Инновацион жараён моделлари ва амал қилиш қонуниятлари.

Инновацион ривожланиш. Билимларга асосланган иқтисодиёт. Инновацион жараён. Инновацион модел. Инновацион мойиллик. Янгиликка интилиш. Инновацион барқарорлик.

2-мавзу. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳаракатланиши, унинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш. (2 соат)

Режа:

1. Интеллектуал мулк ва капиталнинг шаклланиши.
2. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш.
3. Илмий техника ишланмаларини тижоратлаштириш стратегияси. Илмий кашфиётлар, ихтиролар ва лицензиялаш борасида давлат сиёсати.
4. Замонавий инновацион стратегиялар ва инновациялар маркетинги.

Интеллектуал мулк. Интеллектуал капитал. Интеллектуал ишланмалар. Интеллектуал бойликнинг ҳуқуқий муҳофазаси. Интеллектуал мулк ҳимояси. Интеллектуал мулкни бошқариш. ИТИларни тижоратлаштириш. Илмий кашфиётлар. Ихтиролар . Лицензиялаш .

3-мавзу. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни. (2 соат)

Режа:

1. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни.
2. Корхоналарда инновацион фаолиятни бошқариш, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш тизими. Инновацион лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини баҳолаш.
3. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми.

Инновацион фаолият. Инновациянинг ахборот – коммуникация технологиялари. Инновацион бошқарув. Инновацион стратегия. Инновацион лойиҳалар. Инновацион самарадорлик. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш.

4-мавзу. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши ва ривожланиши. (2 соат)

Режа:

1. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши.
2. Инновацияга асосланган иқтисодий тизимнинг хусусиятлари.
3. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг ривожланиш истиқболлари.

Миллий инновацион тизим. Инновацияга асосланган иқтисод. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг ривожланиш истиқболлари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу. Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмуни, инновацион жараён моделлари ва қонуниятлари. (2 соат)

Режа:

1. Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмуни.
2. Билимларга асосланган иқтисодийёт ва унинг хусусиятлари.
3. Инновацион жараён моделлари ва амал қилиш қонуниятлари.

2-мавзу. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳаракатланиши, унинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш.

(2 соат)

Режа:

1. Интеллектуал мулк ва капиталнинг шаклланиши.
2. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш.
3. Илмий техника ишланмаларини тижоратлаштириш стратегияси. Илмий кашфиётлар, ихтиролар ва лицензиялаш борасида давлат сиёсати.
4. Замонавий инновацион стратегиялар ва инновациялар маркетинги.

3-мавзу. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни. (2 соат)

Режа:

1. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни.
2. Корхоналарда инновацион фаолиятни бошқариш, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш тизими. Инновацион лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини баҳолаш.
3. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми.

4-мавзу. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши ва ривожланиши. (2 соат)

Режа:

1. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши.
2. Инновацияга асосланган иқтисодий тизимнинг хусусиятлари.
3. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг ривожланиш истиқболлари.

Кўчма машғулот мазмуни

Кўчма машғулот тингловчиларнинг назарий билимларини амалий жиҳатдан мустаҳкамлашга қаратилган. Машғулотлар республикамиздаги илғор корхона ва ташкилотларда ўтказилади ҳамда амалий фаолият билан машғул бўлган амалиётчилар билан ҳамкорликда ўтказилади. Машғулот давомида тингловчилар кадрларни инновацион бошқариш, инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларини кўлланиши, корхоналарда инновацион фаолиятни бошқариш тажрибаси, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш, инновацион лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини мониторинг қилиш, Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг ривожланиши тўғрисида амалий кўникмалар ҳосил қиладилар.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ

Мустақил таълимни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

“Иқтисодиётнинг инновацион тараққиёти” модулидан мустақил таълимни ташкил этишда қуйидаги шакллардан фойдаланилади: айрим назарий мавзуларни ўқув адабиётлари ёрдамида ўзлаштириш; амалий машғулотлар учун топширилган мавзуни ахборот ресурс манбаларидан фойдаланган, расмий статистика маълумотларини тўплаган ҳолда бажариш.

Модул бўйича мустақил таълим топшириқлари

“Иқтисодиётнинг инновацион тараққиёти” модулидан мустақил таълим сифатида ўрганиладиган қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

1. И.А.Каримов мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш тўғрисида.
2. И.А.Каримов иқтисодий имкониятлар ва улардан оқилона фойдаланиш тўғрисида.
3. Интеллектуал мулк ва капиталнинг шаклланиши.
 1. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш.
 2. Илмий техника ишланмаларини тижоратлаштириш стратегияси.

Илмий кашфиётлар, ихтиролар ва лицензиялаш борасида давлат сиёсати.

3. Замонавий инновацион стратегиялар ва инновациялар маркетинги.

4. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни.

5. Корхоналарда инновацион фаолиятни бошқариш, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш тизими. Инновацион лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини баҳолаш.

6. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми.

7. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши.

8. Инновацияга асосланган иқтисодий тизимнинг хусусиятлари.

9. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг ривожланиш истиқболлари.

АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: «Ўзбекистон». 2008 й

2. “Ўзбекистон Республикасининг миллий хавфсизлик Концепцияси тўғрисида”ги Қонуни. 2005 й.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Монополистик фаолиятни чеклаш тўғрисида”ги Қонуни. 1993 й.

4. Ўзбекистон Республикасининг “Товарлар бозорларида монополистик фаолиятни чеклаш ва рақобат тўғрисида”ги Қонуни. 1996 й.

5. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й. №49, 6-б.

6. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. №17-18, 2005, апрель-май, 6-бет

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 4 мартдаги “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификация қилиш ва таркибий ўзгартиришни таъминлашнинг дастурий чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4707-сонли Фармони. www.lex.uz 4.03.2015

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 6 мартдаги (ПП-2313) “2015-2019 йилларда инженерлик коммуникация ва йўл транспорт инфратузилмасини ривожлантириш Давлат дастури тўғрисида”ги Қарори. www.lex.uz 6.03.2015

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 11 февралдаги (ПП-2298) “2015-2019 йилларда тайёр маҳсулотлар бутловчи қисмлар ва материалларни маҳаллийлаштириш Давлат дастури тўғрисида”ги Қарори. www.lex.uz 11.02.2015

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Экспорт қилувчи корхоналарни рағбатлантиришни кучайтириш ва рақобатбардош

маҳсулотларни экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”. ПФ-2613-сонли Фармони. www.lex.uz 11.04.2015

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жиззах” махсус индустриал зонасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони / Халқ сўзи, 2013 йил, 19 март

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ангрен” махсус индустриал зонасини барпо этиш тўғрисида”ги Фармони. Халқ сўзи, 2012 йил, 14 апрель

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикасида саноатни ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги Қарори. Халқ сўзи, 4010 йил 15 декабр

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни янада чуқурлаштириш бўйича 2011 – 2013 йилларга мўлжалланган чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори. 2011 йил 29 июль

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2010 йилда саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш Дастури тўғрисида”ги Қарори. 2010 йил, 23 март

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 ноябрдаги «Иқтисодиёт реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш бўйича чора-тадбирлар Дастури тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи, 2008 йил, 2 декабр

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 18 ноябрдаги «Иқтисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи, 2008 йил, 19 ноябр

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 2 декабрдаги «Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи, 2008 йил, 4 декабр

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

19. Каримов И.А. 2015-йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир . / Халқ сўзи, 2015 йил, 17 январь

20. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқи. / Халқ сўзи, 2015 йил, 11 апрель

21. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. –Т.: “Ўзбекистон”. 2013
22. Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. –Т.: “Ўзбекистон”. 2012
23. Каримов И.А. Ўзбекистонда ижтимоий иқтисодий сиёсатни амалга оширишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг роли ва аҳамияти. –Т.: “Ўзбекистон”. 2012
24. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. “Ўзбекистон”. 2010
25. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни баратаф этишнинг йўллари ва чоралари. Т.: “Ўзбекистон”, 2009
26. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: “Маънавият”, 2009
27. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХ1 аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997
28. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. - Т.: Ўзбекистон, 1995

IV. Даслик ва ўқув қўлланмалар.

29. Ахмедов Д.К., Ишмухамедов А.Э., Жумаев К., Джумаев З.А. «Макроиктисодиёт» Т.: ТДИУ, Дарслик. 2004. 240 стр.
30. Абдусатторова Х.М. Инновация стратегияси: ўқув қўлланма. Б.Ходиев тахрири остида.-Тошкент,: МВСС РУз. 2012. 245 с.
31. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / Под ред. Б.З, Мильнера. – ИНФРА-М, 2010
32. Харгадон, Эндрю. Управление инновациями. Опыт ведущих компаний: Пер. с англ. – М.: ООО “И.Д. Вильямс”, 2007. 304с.
33. Васильев Л.Н. Развитие инновационной деятельности в США или как удвоить ВВП. –М.: Экономика, 2005, 406 с.
34. Кузык Б.Н., Яковец Ю.Б. Россия – 2050 Стратегия инновационного развития. – М.: «Экономика», 2008. 621 с.
35. Конкурентоспособность и модернизация экономики. в двух томах ответственный редактор Е.Г.Ясин. М.: Издательство ГУВШЭ 2004 455. стр.
36. Васильев Л.Н., Желининский Г.С. Методы управления инновационной деятельностью. Учебное пособие. –М.: Кно Рус, 2005, 320 с.

Интернет сайтлари.

37. www.economy.gov.ru
38. www.uza.uz
39. uzland.uz

40. www.stability.uz

МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

1-мавзу. Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмуни, инновацион жараён моделлари ва қонуниятлари.

Режа:

- 1. Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмуни.**
- 2. Билимларга асосланган иқтисодиёт ва унинг хусусиятлари.**
- 3. Инновацион жараён моделлари ва амал қилиш қонуниятлари.**

Калит сўз: инновация, инновацион жараён, интернет, моделл, иқтисодий инновация, қонуният, ривожланиш, инновацион ғоя

1. Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмуни

Инновацион ривожланишнинг моҳияти ва мазмунини ўрганишдан олдин “инновация” ибораси тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш зарур. Ушбу тушунча инглиз тилидан олинган бўлиб, “innovation”, яъни янгилик, янгилик киритиш деган маънони англатади. Мазкур тушунча илк бор XIX аср маданиятшунослари томонидан қўлланилган. Турли халқлар маданиятларининг бир бирига таъсири натижаси сифатида пайдо бўлган ўзгаришлар янгилик, яъни инновация, деб талқин қилинган. XX аср бошларидан эса ушбу ибора иқтисодчилар лексикасига кириб келди. Бунда олимлар ва мутахассислар инновацияларни айнан иқтисодиётда вақти вақти билан рўй берадиган инқирозлардан чиқишнинг муҳим воситаси сифатида ўргана бошладилар. Маълумки, иқтисодиётнинг инқироз оқибатларини енгиб ўтишга қодирлиги унинг инновационлик даражасини белгилаб беради.

Шу ўринда ўрганилаётган тушунчанинг Оксфорд изоҳли луғатида келтирилган талқинини ҳам эслаб ўтиш мақсадга мувофиқ. Унда «инновация» «товарни ишлаб чиқариш ёки сотиш, конструкциялашга бўлган янги ёндашув», деб изоҳланади. Инновацияларни қўллаш натижасида новатор ёки унинг компанияси рақобатчиларга нисбатан устунликка эга бўлади.

«Инновация» атамасининг замонавий талқини машҳур иқтисодчи олим Йозеф Алоиз Шумпетер (J.A. Schumpeter)га тегишли. Унинг фикрича, инновация – бу янги материаллар ва компонентлардан фойдаланиш, янги жараёнларни жорий этиш, янги бозорларни очиш, янги ташкилий шаклларни жорий этишга асосланган барча янги комбинацияларнинг янгидан қўшилиши ва тижоратлашувидан иборат бўлган ишлаб чиқариш функциясининг тубдан алмашинувидир.

Ривожланишнинг инновацион типи (ингл. Innovation model of development) – ижтимоий ишлаб чиқаришда янги илғор технологияларга урғу бериш, юқори технологиялар асосида маҳсулотлар ишлаб чиқариш, микро ва макроиқтисодий жараёнларда илғор ташкилий ва бошқарув қарорларини қабул қилиш - технопарк , техно полис, кам энергия талаб этадиган

технологиялардан фойдаланиш сиёсати, ишлаб чиқариш фаолиятини интеллектуаллаштириш, иқтисодий софлаштириш ва сервислаштириш билан тавсифланади.

Инновацион иқтисодиётда асосий эътибор юқори технологияларга асосланган ишлаб чиқариш, илм талаб технологиялар ва инсон фаолиятининг турли соҳаларини инновацион ташкил этиш, иқтисодиётда инновацион тизимни шакллантириш, компьютер технологиялари ва телекоммуникация тизимларига қаратилади.

Ривожланишнинг инновацион типиди, асосий ишлаб чиқариш омилли бўлган меҳнатни илм билан ўзаро уйғунлашуви, техник маҳоратнинг интеллектуал маҳоратга ўсиб ўтиши содир бўлади ва бу жамиятнинг иқтисодий асосини белгилаб беради. Бундай жамиятни тасвирлашда илмий адабиётларда “информацион жамият”, “илмлар жамияти” “информацион иқтисодиёт”, “интеллектуал иқтисодиёт” каби иборалардан фойдаланилади.

Ривожланишнинг инновацион типиди беовосита илмий-техникавий салоҳиятнинг мавжудлиги ва ўсиши, турли соҳаларга инвестицияларни кенг қўламда жалб қилиниши билан характерланади ва инновацион фаол корхоналар сонининг ошишига олиб келади.

Ривожланишнинг инновацион тизимиди миллий инновацион тизимни шаклланишига алоҳида эътибор қаратилади. Миллий инновацион тизим тушунчаси инновацион иқтисодиётнинг муҳим белгиси сифатиди фанга ХХасрнинг 70-йилларида кириб келди.

К.Фриманнинг фикрига кўра, миллий инновацион тизим – жамият томонидан истеъмол қилинадиган янги технологиялар, маҳсулотлар ва хизматларнинг яратилишидаги янги билимларни ишлаб чиқишда, сақлашда, тарқатишда ва янги технологияларга айланишида қатнашадиган иқтисодий субъектлар ва ижтимоий институтларнинг (кадриятлар, меъёрлар, ҳуқуқларнинг) мураккаб тизими ҳисобланади¹.

Технологик изчиллик қонуниятларини ва унинг тарихий мантиқий кетма-кетлигини ўрганадиган эволюцион иқтисодий назария “техник иқтисодий прадиigma” ва “технологик траектория” тушунчаларига асосланади. У макродаражадаги иқтисодий ўсиш бир томондан турли-туманликка ва ноаниқликларга, иккинчи томондан эса микродаражада иқтисодий жараёнларни бир-бирига уйғунлаштириш, муносибликни таъминлаш, мувофиқлаштириш ва стандартлаштиришга боғлиқлигини қайд этади.

Инновацион ривожланиш концепцияси Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти (ОЭСР), Жаҳон банки ва бошқа қатор халқаро ташкилотларнинг ташаббусига кўра кенг ривожланмоқда. Мазкур халқаро институтларнинг ташаббуси билан кейинги йилларда бир қатор аналитик тадқиқотлар амалга оширилдики, уларнинг тадқиқотлари миллий

¹Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. L.: PrinterPublishers, 1987. 570 p.

иқтисодиётни анъанавий индустриал иқтисодиётдан билимга, илмга асосланган постиндустриал иқтисодиётга тарнсформация жараёнларига бағишланган.

Инновацион ривожланишнинг методологик базасининг мажбурий элементи сифатида асосланган кўрсаткичлар (индикаторларни) киритиш муҳим аҳамиятга эга. Улар асосий иқтисодиётни ёки унинг алоҳида тармоғини инновациялашув даражасини белгилаб беради. Умумэътироф этилган қоидага кўра, иқтисодиётни инновацион ривожланиш типи бир катор кўрсаткичларнинг мажмуасидан иборат бўлади. Уларнинг ичида энг асосийси сифатида илмталаб ишлаб чиқаришнинг ривожланиши даражаси ва иқтисодиётга интеллектуал ресурсларни жалб этиш даражасини қайд этиш мумкин.

Миллий ва халқаро статистик тажрибада фундаментал ва амалий тадқиқотлар соҳасида ресурсларнинг ривожланиши, илмий, муҳандислик, тадқиқотчи ва менеджер кадрларни тайёрлаш тизмининг ривожланиш даражаси, тадбиркорлик субъектларини информацион ва технологик таъминланиши, соҳанинг инвестиция сиғими, оммавий инновацион тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш кўлами, молиялаштириш тизимининг ривожланганлиги киритиш мумкин.

Ушбу тамайил асосида 2002 йилда ташкил этилган Европа инновацион таблоси фаолият юритмоқда. Унда Европа давлатларидан ташқари яна жаҳоннинг 40 ошиқ мамлакати иштирок этади. Унда миллий инновацион тизим ва инновацион сиёсат тўғрисидаги ахборотларини жуда катта кўрсаткичлар асосида тақдим этади.

АҚШ тажрибасининг кейинги 50-йиллик таҳлилида ша нарса қайд этиладики, жаҳонда руйхатга олинган 60 фоиз технологик янгиликлар ушбу мамлакатга тегишли. Ғарб мамлакатларининг тажрибасида инновацион ривожланишнинг бош мезони маълум бир даврда яратилган технологик янгиликнинг сони эмаси, балки уни мамлакт иқтисодиётида қанчалик ўзлаштирилганлиги ҳисобланади.

Россия Фанлар академияси академиги В. Макаров, инновацион ривожланиш тушунчасини таърифлашда билимга асосланган иқтисодиёт тушунчаси билан бир хил баҳолаб, иқтисодиёт типини билимни технологик моддиятга айланиши ҳал қилувчи аҳамиятини, билимларни ишлаб чиқариш эса иқтисодий ўсишнинг асосий манбаси эканлигини қайд этади.²

Кўпчилик олимларнинг томонидан, “янги иқтисодиёт”- бу номоддий материаллар омиллар ишлаб чиқариш иқтисодиёти: инсоннинг интллектуал капитали” сифатида қаралади³.

И.Матеров фикрига кўра, “янги иқтисодиёт” тушунчасини халқ хўжалиги ва ишлаб чиқариш кучларини янги технологик даражаси сифатида белгилайди.⁴

² Макаров, В. Контуры экономики знаний / В. Макаров // Экономист. 2003. № 3. 14.

³ Шульц Т., Беккер Г., Интеллектуальная собственность, инновационной деятельности С. 18

АҚШ тажрибасининг кейинги 50-йиллик таҳлилида ша нарса қайд этиладики, жаҳонда руйхатга олинган 60 фоиз технологик янгиликлар ушбу мамлакатга тегишли. Ғарб мамлакатларининг тажрибасида инновацион ривожланишнинг бош мезони маълум бир даврда яратилган технологик янгиликнинг сони эмаси, балки уни мамлакат иқтисодиётида қанчалик ўзлаштирилганлиги ҳисобланади.

2. Билимларга асосланган иқтисодиёт ва унинг хусусиятлари

Билимлар иқтисодиёти концепциясининг моҳияти шуки, бунда инновацион жараёнлар, яъни билимларни ишлаб чиқариш, ўзлаштириш, тарқатиш ва амалий қўлланилиши ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучига айланди. Бу жараёнлар ҳозирги замон иқтисодиётида ҳал қилувчи роль уйнайди. Билимлар иқтисодиёти таълим тизими, фанлар, патент системасини, компьютер программаларини ишлаб чиқариш соҳаси, НИОКР (Научно-исследовательские опытно - конструкторские разработки) ва билим ишлаб чиқариш билан боғлиқ бошқа тармоқларни қамраб олади.

Бу шундай иқтисодиётки, унда корхона стратегик ривожланишининг асосий ресурси булиб индустриал жамият учун одатий булган ташқ,и статик, табиий ва ижтимоий омиллар эмас, балки интеллектуал капитал, ишчи ва хизматчиларнинг креатив имкониятлари, корхонага тегишли уникал ташкилий билимлар, товар яратишда уни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етиб боргунгача булган барча босқичларидаги инновациялар хизмат қилади.

Охирги йилларда жаҳон иқтисодиёти адабиётида кенг тарқалган "билимларга асосланган иқтисодиёт" тушунчаси ёки интеллектуал иқтисодиёт тушунчаси шу нарсани англатадики, илмий билимлар ва ишчи ва хизматчиларнинг махсус уникал кўникма ва билимлари моддий ва номоддий ишлаб чиқаришнинг, барқарор иқтисодий ривожланишнинг асосий манбаи ва ҳал қилувчи омилига айланмоқда.

Интеллектуал капитал — бу бойлик яратишда фойдаланиш мумкин булган билимлар, тажриба, ташкилий имкониятлар, информация, информацион каналлардир. Интеллектуал капитал — бу кўнматга айлантирилрши мумкин бўлган билимлар, бошқача суз билан айтганда, бу ишчи ва хизматчиларнинг эга бўлган билим ва кўникмалари йиғиндисини ва ташкилотнинг рақобатбардошлигини шакллантирадиган билимлар мажмуаси.

Билимлар иқтисодиётининг уч асосий ҳаракатлантирувчи кучлари

1. **Билимлар** — интеллектуал капитал, стратегик омил сифатида
2. **Ўзгаришлар** - доимий, тезкор ва мураккаб, ноаниқликни вужудга келтиради ва олдиндан айтиш имкониятларини камайтиради

⁴ Матеров, И. Факторы развития «новой экономики» в России // Экономист. 2003. № 2.

3. Глобаллашув - НИОКРда, технологияларда, ишлаб чиқаришда, савдода, молияда, коммуникация ва ахборот воситаларида. Бунинг натижасида иктисодларнинг очикдиги, глобал гиперрақбат ва ишбилармон доираларда узаро боғлиқлик вужудга келади.

Замонавий иктисодиёт шароитида билимларнинг алоҳида компонентлари ёки интеллектуал товар ва хизматлар муҳимлиги жуда ҳам ушбу ва истеъмол қадоятини бош компонентига айланди. Оғирлик марказини билимлар томонига биринчи навбатдаги қадрият манбаи сифатида қўчиб ўтиши замонавий иктисодиётдан уз рақобатчиларига нисбатан билимларни тезроқ, яратадиган, намўн этадиган ва шу билимларни тезроқ, товар ва хизматларга айлантира оладиган инсонлар бопқаришини талаб қилади.

Билимлар бир бирига ухшаш эмас. Тасвирланиши осон бўлган яқдол билимлар мавжуд (масалан патентлар, формулалар ёки инженер схемалар). Яқдол тасвирланган билимлар рақбатли афзалликларнинг манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкин, лекин уларнинг ҳдёт даври доимий равишда қисқариб туради, чунки улар бопқалар томонидан такроран қўлланилиши мумкин.

Яширинч ёки назарда тутилган билимлар яқдол билимларга нисбатан анча номоддий, лекин ташкилотнинг қўндалиг амалиётига янада қўдурроқ, тадбиқ қилинмоқда. Бу қўпинча «ташкилий маданият» деб номланади. «Яширинч билимларга муносабатлар, нормалар, дадриятлар ва стандарт фаолият юритиб келаётган жараёнлар қиради». Яширинч билимларни қисмларга ажратиш, қўчириш ва тардатиш янада дийинроқлигини ҳисобга олсак, улар рақбат афзалликларининг барқарор манбаи бўлиб хизмат қилиши мумкин... Ютидни омадсизликдан фарқдайдиган жидат эса яқдол билимларни қанчалик омадли жойлаштирилганлиги, қўлланилаётганлиги ва унинг ташкилот ичида яратиладиган яширинч билимлар билан қанчалик уйғунлаштирилганлигига безлик.

Бойлик сифатида намўн бўлган билимнинг беш асосий хусусиятлари:

Кристофер Мейер сизнинг ташкилотингизнинг билимлар орқали бойлик яратишда самарали рақбат олиб бориш лаёқатига таъсир қилуви беш асосий хусусиятларни санаб ўтган.

Билимлар иктисодиёти концепциясининг моҳияти шуки, бунда инновацион жараёнлар, яъни билимларни ишлаб чиқариш, узлаштириш, тарқатиш ва амалий қўлланилиши ижтимоий-иктисодий ривожланишнинг асосий ҳдракатлантирувчи қўчига айланди. Бу жараёнлар ҳрзирги замон иктисодиётида ҳам қўдлувчи роль уйнайди. Билимлар иктисодиёти таълим тизими, фанлар, патент системасини, компьютер программаларини ишлаб чиқариш соҳаси, НИОКР (Научно-исследовательские опытно-конструкторские разработки) ва билим ишлаб чиқариш билан боғлиқ бошқд тармоқларни қамраб олади.

Бу шундай иқтисодиётки, унда корхона стратегик ривожланишининг асосий ресурси бўлиб индустриал жамият учун одатий бўлган ташқи статик, табиий ва ижтимоий омиллар эмас, балки интеллектуал капитал, ишчи ва хизматчиларнинг креатив имкониятлари, корхонага тегишли уникал ташкилий билимлар, товар яратишда уни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етиб боргунгача бўлган барча босқичларидаги инновациялар хизмат қилади.

Охирги йилларда жаҳон иқтисодиёти адабиётида кенг таралган "билимларга асосланган иқтисодиёт" тушунчаси ёки интеллектуал иқтисодиёт тушунчаси шу нарсани англатадики, илмий билимлар ва ишчи ва хизматчиларнинг махсус уникал кўйикма ва билимлари моддий ва номоддий ишлаб чиқаришнинг, барқарор иқтисодий ривожланишнинг асосий манбаи ва хал қилувчи омилига айланмоқда

4. Инновацион жараён моделлари ва амал қилиш қонуниятлари.

Инновацион ўсиш стратегияси ва инновацион ривожланишнинг узок муддатли башоратлари асосида Н.Д. Кондратьев томонидан ишлаб чиқилган ҳамда Россиялик ва хорижий олимлар томонидан жамиятдаги чуқур ўзгаришларнинг янги босқичига мослаштирилган олдиндан кўра билиш назарияси ва истиқболли режалаштириш методологияси ётади.

Бундан йигирма-ўттиз йил олдин Евросиё мамлакатларида рўй берган жиддий ўзгаришларни (жаҳон социалистик тизимининг парчаланиб кетиши, СССРнинг тарқалиб кетиши, собиқ Иттифоқ ва Ғарбий Европа мамлакатларининг социализмдан капитализмга ўтиши, бу мамлакатларни қамраб олган иқтисодий, технологик ва ижтимоий-сиёсий инқирозлар) ҳали ҳеч ким хаёлига ҳам келтира олмас эди. Бундай туб ўзгаришлар олимлар ва ишбилармон доиралар учун бўлгани каби, давлат ва сиёсат вакиллари учун ҳам кутилмаган ҳол бўлди.

Кутилмаган ўзгаришлар туфайли рўй берган дастлабки шок ҳолати ўтиб кетгач, эскирган қоидаларни алмаштириш, жадал суръатлар билан ўзгариб бораётган дунёга янгича қарашни шакллантириш, инновацияларни баҳолаш, стратегик режалаштириш ва келажакни олдиндан кўра билиш методологиясини ишлаб чиқиш зарур эканлиги кўзга яққол ташланиб қолди.

XX асрнинг иккинчи ярмида Ғарбда кузатилган ўзига хос башорат шов-шуви Россия башоратчилик мактаби етакчиси И.В.Бестужев-Лада томонидан тузилган классик башоратчилик антологиясида яққол тасвирлаб берилган. Интеллектуал ва сиёсий доираларда қизғин баҳс-мунозараларга сабаб бўлган ўнлаб фундаментал асарларда жаҳон ривожланишининг истиқболлари турли сценарийларда – энг ёрқин ранглардан («Учинчи тўлқин» Элвин Тоффлер, «Келаётган постиндустриал жамият» Даниел Белл) то катастрофик ҳолатларгача («Ўсиш чегараси» Деннис Медоуз, экологларнинг алармистик башоратлари) асослаб берилган. Узок муддатли у ёки бу башорат сценарийларини асослаб бериш учун фойдаланилган кўплаб глобал моделлар яратилган. Ушбу башоратчилик шов-шувига БМТ ҳам қўшилган бўлиб,

унинг Секретариатида башорат ва истиқболли тадқиқотлар бўлими ташкил қилинган. Нобель мукофоти совриндори В.В.Леонтъев раҳбарлигидаги БМТ экспертлар гуруҳи томонидан ўтган асрнинг 70-йилларида ўзига хос тармоқлараро баланснинг минтақалараро модели асосида жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг 2000 йилгача бўлган башоратлари ишлаб чиқилган. Бу модель В.В. Леонтъевнинг 1973 йилда Нобель мукофоти совриндори бўлишига сабабчи бўлди.

Худди шунга ўхшаш башоратчилик шов-шуви собиқ СССРда ўтган асрнинг 50-70 йиларида кузатилганлиги кўпчиликка унчалик маълум эмас. Илгари буржуча фол очиш сифатида таъқиб остига олинган башоратчилик тан олинган эди. Академиклар А.Н. Ефимов, А.И.Анчишкин, В. А. Котельников томонидан бошқарилган башоратчилик мактаби яратилган. Узоқ муддатли башорат қилиш давлат миқёсида олиб борилган. Ҳар беш йилда минглаб олимлар ва мутахассислар ўз нигоҳларини келажакка қаратиб, йигирма йиллик фан-техника тараққиёти ва унинг ижтимоий-иқтисодий оқибатларига доир комплексли дастурни ишлаб чиқар ҳамда уни ишлаб чиқариш кучларини жойлаштириш ва ривожлантиришнинг 15 йиллик схемаси билан тўлдирар эди. Бу узоқ муддатли башорат қилиш ва стратегик режалаштиришнинг ўзига хос бирикуви бўлиб, жаҳонда бунга ўхшаш бошқа ҳолат кузатилмаган.

Бироқ 80-йиллар охирларига келиб Ғарбда ҳам, собиқ Иттифоқда ҳам башоратчилик тўлқини пасая бошлади (ваҳоланки, бешинчи технологик укладли базис инновацияларнинг тарқалиши билан боғлиқ бўлган инновацион тўлқин яна ўн йил давом этган). Бунинг сабаби оддий эди: жаҳон индустриал жамиятдан постиндустриал жамиятга ўтиб, тенденциялар ўзгарди ва чуқур бифуркациялар кластери вужудга келди. Аввалги башоратлар ва уларнинг методологик асослари бу муҳитда ўз таъсир кучини йўқотган бўлиб, янги методология эса ҳали ривож топмаган эди.

Ўтиш даврида ижтимоий ва технологик тизимлар траекторияси кескин ўзгаради. Уларнинг айримлари ўтмишда қолиб кетиб, уларнинг ўрнига янгилари пайдо бўлади ва жаҳон миқёсида кенг тарқалади. Бу даврда олдиндан кўра билишнинг қийинлиги анъанавий инқилобий парадокс – эълон қилинган мақсадлар ва амалда эришилган натижалар ўтасидаги фарқлар билан ҳам изоҳланади. «Жамиятни ҳар қандай инқилобий қайта қуриш, - деб айтган эди Н.Н. Моисеев, - инсониятнинг кўп минг йиллик тажрибасига қарамай, ҳеч қачон инқилобдан кўзланган мақсадларга олиб келмаган; ҳар қандай башоратлар хато бўлиб чиққан». Бундан эса келажакни ишончли тарзда олдиндан кўра билиш мумкин эмаслиги ҳақида пессимистик хулоса келиб чиқиши мумкин: «Эволюция истиқболда ҳам умуман олдиндан айтиб бўлмайдиган бўлиб қолаверади. Башорат имкониятлари ҳам жуда чекланган бўлиб қолаверади». Лекин шунга қарамай XX асрнинг йирик олимлари қаламига мансуб бўлган энг охирги асарлардан бирида инсониятнинг ривожланишига доир асосли башоратлар, экологик ва

цивилизация инқирозларининг бартараф этилиши, узоқ муддатли стратегияни ишлаб чиқиш зарурлиги ҳақида асосланган фикрларни учратамиз: «Цивилизация стратегиясининг пайдо бўлиши ҳаётини аҳамиятга эга. У табиат стратегияси билан мувофиқлаштирилган бўлиши лозим. Бу эса инсоният тарихида унинг куч-қуввати ўсиши билан бирга кузатилувчи сифат янгилигидир. Бизни нафақат экологик, балки цивилизация инқирози кутиб турибди. Ўз моҳиятига кўра биз цивилизация тарихининг буткул янги босқичи, балки антропогенез олдида турибмиз, бунда эса бутун homo sapiens олдида кун кўриш стратегиясини ишлаб чиқиш бўйича умумий вазифа туради». Бундай стратегияни узоқ муддатли башоратларсиз, табиат ва жамият ривожланишининг муқобил йўллари олдиндан кўра билмасдан туриб методологик ва амалий жиҳатдан ишлаб чиқиш мумкин эмас. Шундай қилиб, асрлар ва минг йилликлар кесишган паллада инсоният тубдан ўзгарган дунёга янги қарашдан (постиндустриал илмий парадигма) ташқари келажакни олдиндан кўра билишнинг янги назарияси, стратегик режалаштириш методологияси, базис (баъзида эса даврга хос) инновациялар кластерлари характери ва оқибатларини баҳолаш зарурати олдида келиб қолди.

Бироқ кутилмаганда бу вазифанинг у қадар янги эмаслиги маълум бўлиб қолди. У илк бор ўтган асрнинг 20-йилларида қўйилган ва у ёки бу даражада ҳал этилган ҳам эди. Бу нарса кўп йиллик фуқаролар уруши натижасида вайронагарчиликка учраган, лекин бой интеллектуал салоҳиятга эга, мисли қўрилмаган микёсдаги муаммоларни ҳал этишга кўрқмасдан киришган Россияда рўй берган эди. Бу ерда гап аввало Россиялик XX асрнинг энг йирик иқтисодчиси, бошқа бир олим Питирим Сорокин билан биргаликда инновациялар назариясининг асосчиси ҳисобланувчи Н.Д.Кондратьевнинг олдиндан кўра билиш ва истиқболли режалаштириш методологияси ҳақида боради.

Назорат учун саволлар

1. Инновация деганда нима тушунилади?
2. Инновацион ривожланишнинг мазмун ва моҳияти нимадан иборат?
3. Билимларга асосланган иқтисодиёт бошқа иқтисодиётлардан нимаси билан фарқ қилади?
4. Инновацион жараённинг қандай моделларини биласиз?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Акрамова Ш. Билимларга асосланган иқтисодиётда олий таълимнинг ўрни. Население Узбекистана: состояние, проблемы и перспективы: Монография / Под.ред. академика Р, Убайдуллаевой. - Т.: 2012. С.207

2. Ўзбекистон: жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, инновацион таракқиёт ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш. Т.: KONSAUDITINFORM – NASHR. 2011
3. Глазьев С.Ю. Как построить новую экономику. // Эксперт. 21 февраля 2012. http://www.glazev.ru/econom_polit/294/
4. Данилевич Я. Б., Коваленко С.А. Имидж ученого: современные PR-технологии в экономике знаний // Вестник Российской академии наук. – 2005, № 1. – С. 32.
5. Макаров, В. Контуры экономики знаний / В. Макаров // Экономист. 2003. № 3.14.
6. Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России // Наука и жизнь, 2003. №5.
7. Стюарт, Т. Кузьмин, Е. И. ЮНЕСКО и общества знаний для всех / Е. И. Кузьмин, В.Р.Фирсов // Российский комитет программы ЮНЕСКО - <http://www.ifapcom.ru/>
8. The Knowledge Based Economy. Organization For Economic Cooperation and Development, Paris. 1996. – P. 9-10.
9. Freeman С. Technology Policy and Economic Performance. L.: PrinterPublishers, 1987. 570 p.
10. <http://ru.wikipedia.org/>

2-мавзу. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳаракатланиши, унинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш.

Режа:

- 1. Интеллектуал мулк ва капиталнинг шаклланиши.**
- 2. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш.**
- 3. Илмий техника ишланмаларини тижоратлаштириш стратегияси. Илмий кашфиётлар, ихтиролар ва лицензиялаш борасида давлат сиёсати.**

Калит сўз: интеллект, интеллектуал мулк, интеллектуал капитал, ҳуқуқий муносабатлар, кашфиёт, ихтиро, давлат рўйхатидан ўтиш.

1. Интеллектуал мулк ва капиталнинг шаклланиши.

Интеллект (лот. intellects — билиш, тушуниш, идрок қилиш) — инсоннинг аклий қобилияти; ҳаётни, атроф муҳитни онгда айнан акс эттириш ва ўзгартириш, фикрлаш, ўқиш-ўрганиш, дунёни билиш ва ижтимоий тажриба-ни қабул қилиш қобилияти; турли масалаларни ҳал қилиш, бир қарорга келиш, оқилона иш тутиш, воқеа-ҳодисаларни олдиндан кўра билиш лаёқати. Интеллект таркибига идрок қилиш, хотирлаш, фикр юритиш, сўзлаш ва ҳ.к. психик жараёнлар киради. Интеллектнинг ривожланиши туғма истеъдод, мия имкониятлари, жўшқин фаолият, ҳаётий тажриба каби ижтимоий омилларга боғлиқ. Интеллект савияси, даражаси инсон фаолиятининг натижаларига, шунингдек, психологик тестларга қараб ҳам белгиланади.

Интеллектуал мулк - ижодий аклий фаолият маҳсули. Ихтирочилик ва муаллифлик объекти ҳуқуқи мажмуига кирувчи, фан, адабиёт, санъат ва и.ч. соҳасида ижодий фаолиятнинг бошқа турлари, адабий, бадиий, илмий асарлар, ижрочи актёрлик санъати, жумладан овоз ёзиш, радио, телевидение асарлари, кашфиётлар, ихтиролар, рационализаторлик таклифлари, саноат намуналари, компьютерлар учун дастурлар, маълумотлар базаси, ноу-хаунинг эксперт тизимлари, товар белгилари, фирма атамалари ва бошқа аклий мулк объектларига киради. Ҳозирги даврда Интеллектуал мулкни муҳофаза қилиш муҳим вазифа ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси 1991 йил декабрда Жаҳон интеллектуал мулк ташкилотига аъзо бўлди, 1993 йилдан саноат мулкни муҳофаза қилиш Париж конвенциясига қўшилди.

2. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳуқуқий муҳофазаси, ҳимоясини таъминлаш ва бошқариш.

Интеллектуал мулк ҳуқуқи - интеллектуал (аклий) фаолият натижасига тегишли ҳуқуқ. Мулк эгаси ана шу интеллектуал мулк объектларидан ўз хоҳишига кўра, ҳар қандай шаклда ва ҳар қандай усулда мутлақ қонуний фойдаланиш ҳуқуқига эгадир. Ҳуқуқ эгасига мутлақ ҳуқуқ асосида тегишли

бўлган интеллектуал мулк объектларидан бошқа шахсларнинг фойдаланишига фақат ҳуқуқ эгасининг розилиги б-нгина йўл кўйилади (Ўзбекистон Республикаси ФК, 1034-модда). Баъзи объектларга нисбатан (ихтиро, саноат намунаси, фойдали модель, товар (хиз-мат) белгиси, фирма номи ва ш. к.) мутлақ ҳуқуқ давлатнинг ваколатли органи томонидан бериладиган махсус ҳужжат — патент, гувоҳнома асосида вужудга келади ва ҳуқуқий муҳофаза қилинади.

Интеллектуал мулк объектлари фуқаролик ҳуқуқининг бошқа объектлари — ашёлар, қимматбаҳо қоғозлардан қуйидаги хусусиятлари бўйича фарқ қилади: а) кўп ҳолларда улар моддий кўринишда эмас, балки ғоя, билим, ахборот шаклида намоён бўлади; б) ғоя, билим шаклидаги интеллектуал мулк объектига одатдаги моддий ашё-га эгалик қилгандай эгалик қилиш мумкин эмас; в) шахслар бундай объектлардан айни бир вақтнинг ўзи-да чексиз доирада фойдалана олиши мумкин; г) мулк ҳуқуқининг муддатсиз эканлиги ҳақидаги қоида (ФК, 164-модда) Интеллектуал мулк ҳуқуқи объектларига нисбатан қўлланилмайди, бинобарин аксарият ҳолларда (ноу-хауга нисбатан истисно-ни назарга олмаганда) Интеллектуал мулк ҳуқуқининг амал қилиши қонунларда белгиланган муддатлар билан чегараланган бўлади; д) қонунларда белгиланган муддатлар утиши билан Интеллектуал мулк ҳуқуқи эгасининг маълум интеллектуал мулк объектига нисбатан ҳуқуқлари бекор бўлади ва у умуминсоний бойликка айланиб, ҳар ким ундан маълум шартлар асосида (муаллифининг шахсий ҳуқуқларига риоя қилган ҳолда) текин ва рұхсатсиз фойдаланишга ҳақли бўлади; е) Интеллектуал мулк ҳуқуқи объектларига нисбатан мулк ҳуқуқини ҳимоя қилишда виндикация даъвосини қўллаб (ФК, 228-модда) бўлмайди; ё) Интеллектуал мулк ҳуқуқи объектларига нисбатан одатдаги мулк ҳуқуқий эмас, балки мутлақ ҳуқуқлар ҳақидаги қоидалар қўлланилади; ж) Интеллектуал мулк ҳуқуқининг амал қилиши айни вақтда маълум ҳудуд билан чегараланган бўлади. Масалан, ихтирога нисбатан Ўзбекистон Республикаси Патент идораси томонидан берилган патент Ўзбекистон Республикаси ҳудудида, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси кўшилган халқаро конвенциялар, у билан хорижий давлатлар ўртасида тузилган икки томонлама шартномалар асосида белгиланган ҳудудлардагина амал қилади; з) кўпгина интеллектуал мулк объектларининг муаллифларига тааллуқли шахсий ҳуқуқлар ҳам мавжуд бўлиб, бу объектлардан фойдаланувчилар мазкур ҳуқуқларга риоя қилиши шарт.

Интеллектуал мулк объектлари қандай фаолият маҳсули эканлиги, ҳуқуқий режими ва ш.к. хусусиятларига қараб, қуйидаги турларга бўлинади: а) интеллектуал фаолият натижалари: фан, адабиёт, санъат асарлари; эшиттириш ташкилотларининг ижролари, фонограмма ва эшиттиришлари; электрон ҳисоблаш машиналари учун дастурлар ва маълумот базалари; ихтиролар, фойдали моделлар, саноат намуналари; селекция ютуқлари; ошқор этилмаган ахборот, шу жумладан, ишлаб чиқариш сирлари (ноу-хау)

дан иборат; б) фуқаролик муомаласи иш-тирокчиларининг, товарлар, ишлар ва хизматларнинг хусусий аломатларини акс эттирувчи воситалар (фирма номлари; товар (хизмат) белгилари; товар чиқарилган жой номи; в) Фуқаролик Кодексида ва бошқа қонунларда назарда тутилган ҳолларда интеллектуал фаолиятнинг бошқа натижалари ҳамда фуқаролик муомаласи иштирокчиларининг, товарлар ва хизматларнинг хусусий аломатларини акс эттирувчи бошқа воситалар (ФК 1031-модда). Мазкур фаолиятнинг янги маҳсулларига, фирмалар, товарлар, ишлар, хизматларнинг янги номлари ва аломатларига нисбатан ҳам ФК (4-бўлим) да ва бошқа қонунларда интеллектуал мулкка оид белгиланган қоидалар қўлланади.

Интеллектуаллик коэффиценти (инг. intellectual quotient, қисқ-артма номи IQ) — одамнинг турли тест услублари асосида аниқланади-ган ақлий ривожланиш кўрсаткичи, билим савияси. Тест тизимлари ёрда-мида болаларнинг ақлий савиясини миқдорий кўрсаткичлар орқали аниқ-лаш ғоясини биринчи марта француз психологи А. Бине ишлаб чикдан (1903). Бунда ҳар бир одам ёши учун у эришган билим ва маҳорат даражаси 100 га тенг деб олинган. Мазкур кўрсаткичдан ортиқ ёки кам миқдор ақлнинг бирон-бир даража ривожланиши камолоти ёхуд орқада қолиши ҳақида ҳукм чиқариш имконини берган. АҚШ ва бошқа мамлакатларда Интеллектуаллик коэффиценти ёрдамида армияга ёшларни саралаб олиш, ўқувчилар билиминини баҳолаш кабилар расм бўлган.

3. Илмий техника ишланмаларини тижоратлаштириш стратегияси. Илмий кашфиётлар, ихтиролар ва лицензиялаш борасида давлат сиёсати

Илмий ишланмалар бозори -илмий-техникавий ишланмалар ва турли лойиҳалар олди-сотди қилинадиган бозор, бозорнинг йирик сегменти. И.и.б. тендерлар ўтказиш, контрактлар тузиш, грантлар танловини ўтказиш, ярмарка ва кўргазмалар ташкил этиш, янгиликларни инновация фирмалари ва биржалардан сотиб олиш шаклида юз беради. Бу бозорда сотувчи сифатида университетлар, илмий тадқиқот муассасалари, конструкторлик, технологик, лойиҳалаштириш фирмалари фаолият кўрсатади. Улар ўзи ишлаб чиққан ғоялар ва лойиҳаларни таклиф этадилар. Харидор вазифасини эса турли ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш фирмалари ва давлат идоралари бажаради. Сотувчи ва харидорлар илмий ишланмалар бозорининг субъекти бўлса, илмий-техникавий ишланмаларни ўзида мужассам этган патент-лицензия ва ноу-хаулар унинг объекти ҳисобланади. Ишланмалар бутунлай сотилганда эгасининг интеллектуал мулкидан харидор мулкига айланади. Улар қисман сотилганда мулккий эгаллик ҳуқуқи мулк эгаси қўлида қолади, аммо улардан маълум муддатда фойдаланиш ҳуқуқи харидорга ўтади. Илмий ишланмалар бозорида аввал улардан фойдаланиб, сўнгра уларни тўла-тўқис сотиб олиш юзасидан ҳам битимлар тузилади. Илмий ишланмалар бозори фан-техника тараққиётининг муҳим омили ҳисобланади.

Ихтиро — халқ хўжалигининг турли соҳаларида, ижтимоий-маданий қурилиш ва муҳофаа соҳаларида ижобий самара берадиган, ўзига хос техникавий ечимга эга бўлган янгилик. Тор маънода — давлат томонидан тан олинадиган ва тегишли қонун биланн муҳофаза қилинадиган янги техникавий ечим. Ҳар қандай янгилик ҳам ихтиро бўлавермайди. Масалан, куруқ илмий қоидалар, хусусан, кашфиётлар, амалга ошириб бўлмайдиган ва хато таклифлар (мас, абадий двигатель яратиш ҳақидаги таклифлар) ихтиро ҳисобланмайди. Ҳал қилинадиган масала фақат назарий эмас, балки амалий эҳтиёжларни қондирадиган бўлиши лозим. Ихтиро қонун билан муҳофазаланган давлатларда ҳар бир таклифнинг ихтиро бўлиш шартлари белгиланади. Бу шартлардан асосийси масаланинг энг янги ҳисобланган техник ечимидир. Муайян таклифни ихтиро деб ҳисоблаш учун ундан бир неча марта фойдаланиш имкони ҳам бўлиши керак. Ихтиронинг янгилиги, яъни биринчи эканлиги (кўпинча, ихтирочиликка оид ташкилотларга берилган ҳужжат — ариза санаси) олдин берилган муаллифлик гувоҳномалари ва патентлар, ихтиролар эълон қилинадиган тегишли адабиётлар, кўргазмаларда намоиш қилинган экспонатлар ва б.га мувофиқ, аниқланади. Ўзбекистон Республикасида ихтирочи бўла олиш шартлари ва уни таснифлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан 1994 йилда тасдиқланган «Ихтиролар, фойдали моделлар ва саноат намуналари ҳақида»ги қонунда белгиланган. Ихтиро бўйича талабномаларни экспертиза қилиш, муаллифлик гувоҳномаси ва патент бериш ишлари Ўзбекистон Республикаси Давлат патент идораси томонидан амалга оширилади. Ихтирочилик ҳуқуқи - Ўзбекистонда фан ва техника соҳасида ихтиро яратиш, унинг расман тан олинishi ва қўлланиши биланн боғлиқ ҳолда вужудга келадиган ижтимоий муносабатларни тартибга солиб турадиган фуқаролик-ҳуқуқий меъёрлар мажмуи. Ихтиро фан ва техникада янгилик эканини исботлаш учун у дастлабки таклиф бериш асосида 15 кунлик муддат ичида экспертизадан ўтказилади. Ихтиро экспертиза учун қабул қилингани ёки рад этилгани ҳақида таклиф берувчига асосли далиллар биланн ёзма жавоб юборилади. Экспертиза давомида буюртмачига ихтиро мазмунига бирон-бир шаклда ўзгартиш ёки қўшимча киритиш таклиф этилиши мумкин, бунинг учун яна икки ойлик муддат белгиланади. Мазкур талаблар ўз вақ-тида бажарилган тақдирда ихтиронинг биринчи марта яратилганлиги факт сифатида дастлабки таклиф берилган кундан эътиборан тан олинади. Таклифнинг ихтиро деб ҳисобланиши учун унинг муаллифи муайян техник муам-мони ижодий тарзда ҳал қилган бўли-ши шарт. Ихтирога оид ҳуқуқ қонун-қоидалари Ўзбекистон Республикаси ФК 62-бобида белгилаб берилган. Уларга биноан, бу ҳуқуқ ихтирочига патент берилганидагина муҳофаза қилинади. Патент биланн муҳофазаланадиган ихтиродан ўз хоҳишича фойдаланишдаги алоҳида ҳуқуқ патент эгасига тегишлидир, бошқа шахслар унинг рухсатисиз ихтиродан фойдаланишга ҳақли эмас (қонунларда кўзда тутилган алоҳида ҳоллар бундан мустасно).

Ихтиро муаллифи махсус ҳуқуқлар, имтиёзлар билан қонун воситасида таъмин этилиши мумкин.

Кашфиёт — изланиш, текшириш, илмий тадқиқот натижасида, баъзан эса тасодифан топилган, яратилган илмий янгилик. Унга табиат ҳодисалари ва жамият қонуниятларини онгли равишда илмий идрок қилиш натижасида эришилади. Кашфиёт туфайли моддий дунёнинг илгари инсониятга маълум бўлмаган объектив қонуниятлари, хоссалари ва ҳодисалари маълум бўлади. Кашфиёт инсониятнинг билиш жараёни даражасини тубдан ўзгартиради. Кашфиёт фан-техника инқилоби-нинг асосини ташкил этади, фан ва техника тараққиётига тубдан янги йўналишларни бахш этади. Инсон босиб ўтган тарихий жараёнда жуда кўп кашфиётлар қилинди. Кашфиёт билан ихтирони бир-биридан фарқлай билиш керак. Кашфиёт натижасида муайян қонуниятлар яратилади, ихтиро натижасида эса муҳим янгиликлар яратилиши мумкин. Масалан, Архимеднинг сув чиқариш винти ўта янгилик бўлса ҳам у ихтиро ҳисобланади, И. Ньютоннинг бутун олам тортишши қонуни эса оламшумул кашфиётдир. Ҳатто ички ёнув двигателининг яратилиши ҳам ихтиро, лекин Н.Коперникнинг Ернинг ўз ўқи атрофида ва сайёралар (шу жумладан, Ер)нинг Қуёш атрофида айланиши тўғрисидаги ғояси — оламшумул кашфиёт. Автомобиль ва самолётнинг яратилишини ҳам илмга, табиат қонуниятларига асосланган ихтиро дейиш мумкин. Лекин Галилео Галилейнинг қушларнинг учишига таклид қилиб самолётнинг учиш схемасини яратиши кашфиёт ҳисобланади. Беруний, Ибн Сино, Улуғбек яратган қонуниятлар ҳам Кашфиётлар жумласига киритилади.

Ҳар қандай ихтиро ҳам кашфиёт бўла олмайди, лекин ихтиро кашфиётга суянган ҳолда қилинади. Атом ва водород бомбаларининг кашф қилинишини кашфиёт жумласига киритиш мумкин, бироқ, ракета­ларни яса­ш ихтиро ҳисобланади.

Кашфиёт ҳам, ихтиро ҳам қонунчиликда муҳофазаланади. Илмий кашфиётлар ва ихтироларни рўйхатга олиш, муаллифлик ҳуқуқини қонунларда мустаҳкамлаб қўйиш давлат тизими мавжуд. Ўзбекистонда кашфиёт ва ихтироларни муҳофазалаш ишлари билан Ўзбекистон Республикаси Давлат патент идораси шуғулланади.

Ўзбекистонда инновация соҳасини давлат томонидан тартибга солиш тизимини шакллантириш йўлида қатор муҳим ишлар амалга оширилган. Хусусан, «Мулкчилик тўғрисида»ги, «Муаллифлик ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги Қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Инновацион лойиҳа ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ қилишни рағбатлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори, Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг илмий ва моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чоратадбирлари тўғрисида»ги қарори ва бошқа кўпгина норматив ҳужжатлар қабул қилинган. Мазкур ҳужжатлардан инновация фаолияти учун қулай шароитларни барпо этиш, тижоратлаштириш каби мақсадлар кўзда тутилган

бўлиб, улар инновация фаолияти натижаларини ҳуқуқий ҳимоялаш тизимини ташкил этишнинг муҳим бўғини ҳисобланади. Қонунчиликка кўра, Ўзбекистонда мол-мулк дахлсиздир, республикада мулкчиликнинг, иқтисодийнинг самарали фаолият кўрсатиши ва халқ фаровонлигини оширишга хизмат шаклларига рухсат берилган.

Инновация фаолияти натижаларини ҳуқуқий ҳимоялаш инфратузилмасининг таркибий қисми бўлган патент тизими, муаллифлик ҳуқуқи билан чамбарчас боғлиқ. Ўзбекистонда патент тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналиши — миллий ихтироларнинг эксперт фондини шакллантириш, бу базадан фойдалана олувчи патент эксперт кадрларини тайёрлаш, патент берувчи текширув тизимига ўтишдан иборат бўлиши лозим.

Ўрганишлар шуни кўрсатмоқдаки, ихтиролар ва саноат намуналарини патентлашнинг мавжуд тизими — республика иқтисодий сиёсатининг инновация йўналишини ҳисобга олган ҳолда баъзи ўзгаришлар киритилишини тақозо этади.

Халқаро технологик алмашувга фаол кириб боришнинг зарур шарти чет эллардаги саноат мулклари объектларини патентлаштиришдир. Бу товарлар экспортини ҳамда лицензияларни чет элга сотишни таъминлашнинг ҳуқуқий асосини ташкил этади. Чет эллардаги ҳуқуқий муҳофаза патентлаш амалга оширилган мамлакатда шунга ўхшаш маҳсулотни ноқонуний ишлаб чиқаришга тўсқинлик қилади. Хорижий патентлаш, одатда, экспорт маҳсулотни муҳофаза қилиш мақсадида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида хорижий патентлаш даражаси миллий патентлаш маҳкамасига тақдим қилинаётган жами аризалар сонининг 1 фоизини ҳам ташкил қилмайди. Бундай вазият, шаклланиб келаётган миллий илмий маҳсулотлар ва юксак технологиялар экспортига жиддий хавф туғдиради. Шу муносабат билан, республикамиз ҳуқуқ эгаларининг интеллектуал мулкларини, жумладан, давлат бюджети ҳисобига ёки давлат бюджети маблағларидан фойдаланиб, ишлаб чиқарилган интеллектуал мулкларни хорижий ва жаҳон бозорларидаги ҳимоясини таъминлаш билан боғлиқ чора-тадбирлар кўрилиши зарурлигидан келиб чиқиб, мутахассислар томонидан тараққиёт институтларини ташкил этиш таклиф қилинмоқда. Мазкур институтлар молиялаштираётган, патентга лаёқатли саноат мулки объектларига эга бўлган лойиҳаларнинг ишончли ва кенг ҳимояга эга бўлишидан манфаатдордир. Шунинг учун, илмий-техник ва инновацион лойиҳалаштиришни молиялаштиришни режалаштиришда, хорижий патентлаш имкониятларини ҳам кўзда тутиш лозим⁵.

Ўзбекистонда интеллектуал мулк ҳуқуқларини рўёбга чиқариш ва уни ҳимоялаш учун Муаллифлик ҳуқуқлари бўйича агентлик ташкил қилинган

⁵ К.Шодиметов. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш ва унинг иқтисодий истикболлари. –Т.: “ILM ZIYO”. 2014. 14 бет

бўлиб, унга муаллифлик ҳуқуқларини муҳофаза қилиш соҳасидаги ягона давлат сиёсатини амалга оширилишини таъминлаш вазифаси юклатилган.

2006 йилда Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси ташкил қилинган. Мазкур қўмитани ташкил қилишдан мақсад мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётида фаннинг ролини кучайтириш, илмий-техник тараққиёт бошқарувини эркинлаштириш, илмий тадқиқотлар, технологик ва конструкторлик ишланмаларининг савияси, сифати ва долзарблигини ошириш ҳамда улардан самарали фойдаланиш учун қулай шарт-шароитлар яратшидир.

Қўмита ўз зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш мақсадида, иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳаларни ривожлантириш, шунингдек, мамлакат иқтисодиётида таркибий ўзгаришлар стратегияси билан боғлиқ равишда вазирликлар ва идоралар, илмий-тадқиқот муассасалари тақдим қилган материаллар асосида, фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларига оид таклифлар тайёрлайди, вазирликлар ва идораларнинг илмий-техник дастурларини, инновация ва бошқа тадқиқот, тажриба- конструкторлик лойиҳаларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ фаолиятини мувофиқлаштиради.

Назорат учун саволлар

1. Интеллектуал мулк ва капитал деганда нима тушунилади ва улар қандай шаклланади?
2. Интеллектуал мулк ва капиталнинг ҳуқуқий муҳофазаси қандай таъминланади?
3. Илмий техника ишланмаларини тижоратлаштириш стратегияси деганда нимани тушунаси?
4. Илмий кашфиётлар, ихтиролар ва лицензиялаш борасида давлат сиёсатининг мазмуни ва моҳияти нималардан иборат?

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

11. К.Шодиметов. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш ва унинг иқтисодий истикболлари. –Т.: “ILM ZIYO”. 2014. 14 бет
12. Ўзбекистон: жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, инновацион тараққиёт ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш. Т.: KONSAUDITINFORM – NASHR. 2011
13. Глазьев С.Ю. Как построить новую экономику. // Эксперт. 21 февраля 2012. http://www.glazev.ru/econom_polit/294/
14. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси

3-мавзу. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни.

Режа:

1. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни.

2. Корхоналарда инновацион фаолиятни бошқариш, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш тизими. Инновацион лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини баҳолаш.

3. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми.

Калит сўз: инновацион фаолият, коммуникация, инновацион лойиҳа, лойиҳаларни молиялаштириш тартиби, самарадорлик, кадрлар, салоҳият.

1. Инновацион фаолият ривожланишида ахборот – коммуникация технологияларининг ўрни.

Давлатнинг кадрлар сиёсати жамият ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий жараёнларидаги туб ўзгаришлар билан узвий боғлиқ бўлиб, у кўйидаги жиҳатлари билан характерланади:

БИРИНЧИДАН, ҳар бир жамият сиёсий, ижтимоий, иқтисодий тизимга мувофиқ тарзда муайян кадрларни тайёрлаш механизмини яратади;

ИККИНЧИДАН, янги авлод кадрларини тайёрлаш нафақат ижтимоий-иқтисодий, шунингдек, сиёсий, маънавий-маърифий аҳамият касб этади;

УЧИНЧИДАН, демократик давлат ва фуқаролик жамияти қурилиши, бозор ислохотлари вазифаларини амалга ошириш жараёни доимо юксак малакали кадрларга эҳтиёж сезади. Жамиятнинг ривожини ва истиқболи кадрлар салоҳиятли билан бевосита боғлиқ бўлади;

ТЎРТИНЧИДАН, янги авлод кадрларининг малака даражаси, ҳаётий позицияси, сиёсий онги ва маданияти, улар фаолиятида амал қилаётган тамойиллар жамият ривожига бевосита таъсир кўрсатади;

БЕШИНЧИДАН, жамият ривожини ва асосларининг ўзгариши билан кадрлар олдида кўйиладиган талаблар ҳам янгиланиб боради.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: **«одамлар онгида демократик кадрларни мустаҳкамлашда, уларнинг сиёсий ва фуқаролик фаоллигини оширишда, мамлакатда рўй бераётган демократик ўзгаришларнинг кўламини кенгайтириш ва чуқурлаштиришда»** давлат бошқарув кадрлари алоҳида ўрин тутди.

Инновацион фаолият давомида:

-сиёсатнинг бевосита давлат ва нодавлат бошқарув органлари масъул лавозимларида фаолият кўрсатувчи вакиллари фаолиятининг муҳим қисми бўлиб, улар:

-халқ хўжалиги тармоқ ва соҳалари учун турли тоифадаги мутахассислар, ходимларни тайёрлаш ва танлашда улар миқдорини белгилаш;

-мутахассислик ва ихтисосликлар рўйхатини ўрнатиш;

-уларга бўлган талаб даражасини аниқлаш, малакавий талаблар, стандарт ва меъёрларни ишлаб чиқиш, рағбатлантириш ва жазолаш усуллари ва умуман, давлат ҳокимияти ва қонунлари имкониятида бўлган барча воситалар ёрдамида давлат кадрлар сиёсатини амалга оширишга ҳисса қўшадилар.

Шунинг учун **«Инновацион соҳа кадрлар тизимининг асосий, халқилувчи жойларида замонавий фикр юритадиган, ўз халқи, ўз Ватани манфаатларига ғоят садоқатли, юқори малакали кадрлар ишлаши лозим»;**

коцептуал (давлат кадрлар сиёсатининг назарий асосларини ишлаб чиқиш);

ҳуқуқий-меъёрий (давлат кадрлар сиёсатининг қонуний асосларини яратиш борасида фаолият олиб бориш);

ташкилий (давлат кадрлар сиёсатига оид иш олиб борадиган органлар, кадрлар ишлари билан шуғулланадиган идоралар ва шу каби бошқа махсус институтлар фаолиятини ташкиллаштириш);

технологик (кадрлар иши усул ва услублари, шакллари ва ҳ.к.) такомиллаштиришда фаол иштирок этади;

-шаҳс, жамият ва давлат манфаатларидан, демографик ва маданий-тарихий ривожланиш хусусиятларидан, шунингдек, моддий бойликлар, бандлик, ишсизлик, таълим даражалари ва бошқа омилларга эътибор қаратиб, ўз имкониятларидан, давлат кадрлар сиёсати самарадорлигини янада ошириш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда мамлакат мавқеини юксалтиришга ҳисса қўшади;

-сиёсатни амалга оширишда қуйидаги йўналишларнинг ривожланишига кенг эътибор қаратиши лозим:

замонавий кадрлар потенциалини шакллантириш ва унинг узлуксизлигини таъминлаш; кадрлар ҳуқуқий меъёрларини такомиллаштириш, мустаҳкамлаш ва ривожлантириб бориш;

кадрлар сиёсий онги юксалишини доимий равишда қўллаб-қувватлаш;

-сиёсатни амалга оширишда қуйидаги йўналишларнинг ривожланишига кенг эътибор қаратиши лозим:

кадрларнинг иқтисодий фаолияти ва молиявий таъминоти учун имкониятларни узлуксиз ривожлантириш;

кадрларни маданий-маиший шарт-шароитлар билан таъминлаш ва уни давомий тарзда юксалтириб бориш;

кадрлар маънавий эҳтиёжларини қондиришни миллий ва умуминсоний кадриятлар, анъаналар, тамойиллар асосида бошқаришни тартибга солиш;

-сиёсатга оид ижтимоий-ҳуқуқий, функционал ва ташкилий-сиёсий муносабатларни қонуний такомиллаштиришда иштирок этиши даркор. Унинг эътиборида

профессионал фаолият соҳаларининг давлат ва жамиятга хос алоҳида турларига доир давлат қонунларини қабул қилиш,

бунда давлат кадрлар сиёсати ва давлат хизматига бевосита алоқадор меҳнат шакллари билан боғлиқ, функционал аҳамият касб этадиган фуқаролар имкониятларининг тенглиги,

кадрларнинг малакавий, ишчанлик ва ахлоқий сифатлари, масъулияти ва компетенти,

кадрлар даврий янгиланиши ва изчиллигининг мувофиқлаштириб борилиши,

кадрлар барқарорлиги, кадрлар таркиби,

кадрлар тайёрлаш ва танлаш тизими, уларнинг ваколат ва бурчлари, партиявий холислиги, сиёсий бетарафлиги,

кадрларнинг ижтимоий ва ҳуқуқий ҳимояланганлиги, хизмат карьераси учун имкониятларнинг очиклиги,

бошқарув тизими ва ходимларининг хизмат фаолияти ва хизмат ахлоқи устидан назорат (шу жумладан жамият назорати) каби тамойиллар етакчи аҳамият касб этади;

ТАЪЛИМ СОҲАСИДА:

Миллий кадрлар тайёрлаш тизимининг сиёсий мақсадларидан келиб чиқиб, янги авлод кадрларини тайёрлашнинг халқаро ҳамкорлик алоқалари йўлга қўйилди. Эндиликда бу алоқаларни миқдор ва сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқиш лозим.

БИРИНЧИДАН, олий таълим муассасалари битирувчилари бандлиги тўлиқ таъминланмаган.

Бунинг сабаблари:

иш берувчилар билан ҳамкорлик алоқалари, хусусан, кадрлар тайёрлаш йўналишларини танлаш, ташкил этиш ва битирувчилар бандлигини таъминлаш бўйича шартнома муносабатлари қийинчиликлар билан ўрнатилаётганлиги, бунда иш берувчи корхона, ташкилот ва муассасаларнинг етарлича фаоллиги таъминланмаган;

ҳудудлар (вилоятлар ва туманлар) кесимида олий таълим муассасасини тугатаётган ёш мутахассисларни ишга тақсимлаш ва йўллаш мумкин бўлган потенциал иш берувчи корхоналар, ташкилотлар ва муассасалардаги бўш иш ўринлари (олий маълумотли кадрларга бўлган эҳтиёжлар) ҳақида маълумотлар аниқ ва вақтида олинмайди;

олий таълим муассасалари битирувчиларини ишга жойлаштиришда ҳокимиятлар, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бошқармалари (бўлимлари), савдо-саноат палатаси, агентликлар, меҳнат биржалари,

ишончли вакиллар каби ёрдамчи-воситачилик тузилмаларининг имкониятларидан етарлича фойдаланилмаётир.

ИККИНЧИДАН, олий таълим муассасалари битирувчилари бандлигини таъминлашда манфаатлар мувозанати асосида ижтимоий шериклик ва ҳамкорлик муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг муҳимлиги.

Бунинг ортида:

олий таълим хизматлари истеъмолчилари - потенциал иш берувчи корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар тўғрисида маълумотлар банкини яратиш зарурати;

иш берувчи корхона, ташкилот ва муассасаларнинг бакалаврият йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича кадрларга бўлган жорий ва истиқболдаги эҳтиёжларини доимий равишда аниқлаб бориш эҳтиёжлари;

потенциал иш берувчиларга тақдим этиш мақсадида битирувчилар ҳақида маълумотлар банкини шакллантириш;

иш берувчи корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар билан кадрлар тайёрлаш, уларни ишга тақсимлаш ва жойлаштириш бўйича ўзаро ҳамкорлик шартномаларини тузиш механизмини такомиллаштириш ва ҳуқуқий асослаш;

оммавий ахборот воситалари (газеталар, журналлар, радио-телевидение, электрон алоқа) орқали битирувчилар тўғрисидаги маълумотларни эълон қилиб бориш, веб-сайтларга жойлаштириш;

потенциал иш берувчи корхона, ташкилот ва муассасалар иштирокида бўш иш ўринлари (меҳнат) ярмаркаларини кўпроқ ўтказиш.

УЧИНЧИДАН, олий таълим муассасалари битирувчилари бандлигини таъминлашдаги ҳамкорликнинг муҳим йўналиши сифатида бошқарув кадрлари олий таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида инновацион корпоратив ҳамкорлик ўрнатиши керак.

Бундан мақсад:

ушбу тизимларнинг илмий, амалий, услубий, ахборот-коммуникация ва моддий-техник ресурсларидан ўзаро манфаатли ҳамда самарали фойдаланишни ташкил этиш;

фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини ривожлантириш;

корхонанинг юқори малакали мутахассисларини инновацион гуруҳларга бириктириш;

таҳлил, экспертиза ва саралаш асосида намунавий мавзулар рўйхатини шакллантириш;

инновацион гуруҳни корхонанинг кадрларга бўлган эҳтиёжи, бўш иш ўринлари, технологик муаммолари тўғрисида маълумотлар билан таъминлаш;

битирув малакавий иши, магистрлик, номзодлик ва докторлик диссертациялари, хўжалик шартномалари доирасидаги тадқиқотлар натижаларини амалиётга қўллаш учун корхоналарга тақдим этиш;

хўжалик шартномалари асосида бажариладиган ишларни молиялаштириш.

Ушбу механизм натижаларига кўра:

реал эҳтиёжга мувофиқ малакали, рақобатбардош кадрлар таъминоти йўлга қўйилади; профессор-ўқитувчилар стажировкадан ўтади, амалий билим ва кўникмалари янгиланади;

ўқув-ишлаб чиқариш амалиётлари такомиллашади, таълим ва тажриба сифати ошади;

битирувчиларни ишга жойлаштириш жараёнига иш берувчилар жалб этилади;

корхонанинг амалий муаммолари бўйича инвестицион лойиҳалар портфели шакллантирилади;

битирув малака ишлари, магистрлик, номзодлик ва докторлик диссертациялари соҳа муаммолари ечимига йўналтирилади, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий этиш имкониятлари кенгайди;

бошқарувнинг инновацион тараққиёт йўлига ўтишига замин яратилади.

ТЎРТИНЧИДАН, эндиликда ҳудудларда кадрларнинг асосий истеъмолчилари бўлган иш берувчи корхона, ташкилот ва муассасаларнинг кадрлар тайёрлаш ва битирувчиларни иш билан таъминлаш жараёнларини бурч ва ваколатлар, ҳуқуқ ва эркинликларини қонуний тартибга солиш орқали аниқлаш зарур бўлмоқда.

БЕШИНЧИДАН, вилоят ва туман (шаҳар) ҳокимиятларида ўз ҳудудидаги корхона, ташкилот ва муассасаларда янги иш ўринларининг яратилиши, олий маълумотли мутахассис кадрларга бўлган талаб-эҳтиёжлар, олий таълим муассасалари битирувчиларининг ишга жойлашиши каби масалаларни тартибга соладиган механизмларни жорий этишни қонуний асосда шакллантириш мақсадга мувофиқ.

ОЛТИНЧИДАН, потенциал иш берувчи корхона, ташкилот ва муассасалар томонидан тегишли олий таълим муассасаларига тақдим этилаётган бўш иш ўринлари (кадрларга бўлган эҳтиёжлар) ва буюртмалар ҳақидаги ахборотларнинг ишончлилик даражаси жуда паст. Ишга тақсимланган битирувчиларни ишга қабул қилмаслик ҳолатлари бўйича буюртмачи корхона, ташкилот ва муассаса бошқарув тизимлари ҳуқуқ ва бурчларини қонуний асосда қатъийлаштириш чоралари кўрилиши лозим.

ЕТТИНЧИДАН, потенциал иш берувчи корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳудудлар бўйича рўйхатини тайёрлаш ва маҳаллий ҳокимиятлар кўмагида тегишли олий таълим муассасаларига тақдим этишни қонуний масъулият сифатида йўлга қўйиш муҳим бўлмоқда.

САККИЗИНЧИДАН, корхона ва ташкилотлар, ҳудудий статистика ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бўлинмаларининг кадрларни ишга жойлаштириш ва меҳнат фаолияти мониторингини олиб бориши жараёни устидан ижтимоий назорат ўрнатиш.

МАҲАЛЛИЙ ҲОКИМИЯТ ОРГАНЛАРИДА

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, уларнинг қонун ҳужжатлари ижросини таъминлаш соҳасидаги ваколати, масъулияти, кафолатлари ва жавобгарлиги статусларини белгилаш масалаларига эътибор кучайтирилиши даркор. Зеро, Президентимиз айтганларидек: **«Биз давлат қудратига ҳокимият ва бошқарув идораларининг сони ва миқёсига қараб эмас, аксинча, уларнинг иш тизими қанчалик самара бераётганига, улар фаолиятининг қонуний асослари қай даражада шаклланишига қараб баҳо беришимиз лозим.»**

Бу масалада бугунги кунда:

қабул қилинаётган қонунларнинг жойларга етказилишида муайян камчиликлар мавжудлиги;

қонун ҳужжатларини ҳисобга олиш, тизимлаштиришда белгиланган талабларга риоя этмаслик ҳолатларининг учраётганлиги;

қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг жойларга етказилиши ва уларнинг ижроси таъминланиши ҳамда ҳуқуқий тарғибот ишларини ташкил этиш бўйича тадбирлар талаб даражасида ишлаб чиқилмаганлиги;

ижро интизоми амалиёти изчил йўлга қўйилмаганлиги, маҳаллий аҳамиятга молик масалалар юзасидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилишга етарли эътибор берилмаганлиги;

қабул қилинаётган қарорлар салмоғи ва мазмун-моҳияти жиҳатидан қонун ҳужжатлари талабларини тўлақонли амалга ошириш учун етарли эмаслиги;

қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш, амалдаги қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар киритиш хусусида тегишли таклифлар тақдим этиш амалиётининг айниқса халқ депутатлари Кенгашлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларида яхши йўлга қўйилмаганлиги;

умуммажбурий хусусиятдаги айрим қарорлар ижроси амалдаги қонунчиликка тўла мувофиқ ҳолда амалга оширилмаётганлиги;

халқ депутатлари Кенгашлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг айрим норматив-ҳуқуқий хусусиятдаги қарорлари қонун талабларига жавоб бермаслиги;

қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг аксариятида Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент Фармонлари ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг қоидалари шунчаки такрорланаётганлиги;

норматив хусусиятга эга бўлган айрим қарор лойиҳаларини ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш борасидаги фаолият етарли даражада эмаслиги;

қонун ҳужжатларини аҳоли ўртасида кенг тарғибот қилишда амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар, ўз ечимини кутаётган муаммоларнинг кўпайганлиги;

жойлардаги вилоят, шаҳар ва туман маҳаллий давлат бошқарув органлари юристлари фаоияти самарасининг пастлиги каби муаммоларнинг мавжудлиги.

2. Корхоналарда инновацион фаолиятни бошқариш, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш тизими. Инновацион лойиҳаларни иқтисодий самарадорлигини баҳолаш.

Инновацион лойиҳа ҳам товар маҳсулоти ҳисобланади ва талабга қараб сотилади. Инновациялар бозорининг асосий товари — муаллифлик ҳуқуқига амал қилган ҳолда ва амалдаги қонунчилик ҳамда меъёрий ҳужжатларга мувофиқ расмийлаштирилган илмий-тадқиқот натижаси, илмий меҳнат маҳсулоти, шунингдек, ҳар қандай ахборот манбаида қайд этилган янги билимлар ёки қарорларни ўзида мужассам этган илмий-техник фаолият ҳисобланади. Шундан келиб чиқиб, инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқарувчилар нафақат ўз лойиҳаларини фойда билан сотиши, балки ушбу лойиҳадан фойдаланувчилар ҳам кўшимча даромад олишлари мумкин⁶.

Ҳозирги вақтда илмий ишланмалардан фойдаланишнинг самарадорлик даражасини ошириш, фундаментал ва амалий тадқиқотларнинг натижаларини ишлаб чиқаришга жорий этиш энг муҳим ҳамда долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Иқтисодий ривожланишда инновацияларнинг ўрни ва аҳамияти ошиб бориши шароитида, бу соҳадаги давлат бошқаруви, унинг ташкил этилиши ва олиб борилиши алоҳида муҳим масала бўлиб ҳисобланади⁷.

Инновацион жараёнда инновациялар самарадорлигини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Самарадорликни қуйидаги йўналишлар билан аниқлаш лозим:

1) техник самарадорлик — маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида ер, меҳнат ва моддий ресурслардан фойдаланиш даражасини акс эттирувчи натурал ва қиймат кўрсаткичлари (ҳосилдорлик, энергия сиғими, маҳсулот сифати, унумдорлик ва бошқ.) нинг мажмуи билан тавсифланади;

2) иқтисодий самарадорлик — таннарх, рентабеллик, ишлаб чиқарилган маҳсулотдан олинган даромад ва фойда кўрсаткичлари, молиявий барқарорлик, тўлов қобилияти ва бошқа кўрсаткичларни акс эттиради;

3) ижтимоий самарадорлик — иш ҳақи фонди кўрсаткичлари, механизациялашганлик даражаси ва бошқа кўрсаткичлар билан тавсифланади;

⁶ К.Шодиметов. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш ва унинг иқтисодий истикболлари. –Т.: “ILM ZIYO”. 2014. 28 бет

⁷ К.Шодиметов. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш ва унинг иқтисодий истикболлари. –Т.: “ILM ZIYO”. 2014. 29 бет

4) экологик самарадорлик — тупрокнинг ҳосилдорлиги кўрсаткичлари, атроф-муҳитнинг ифлосланиши, ер майдонларининг камайтирилиши ва табиат муҳити ўзгаришининг бошқа омиллари билан аниқланади.

3. Инновацион соҳада кадрларни бошқариш механизми

Давлатнинг кадрлар сиёсати жамият ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий жараёнларидаги туб ўзгаришлар билан узвий боғлиқ бўлиб, у қуйидаги жиҳатлари билан характерланади:

Биринчидан, ҳар бир жамият сиёсий, ижтимоий, иқтисодий тизимга мувофиқ тарзда муайян кадрларни тайёрлаш механизмини яратади;

Иккинчидан, янги авлод кадрларини тайёрлаш нафақат ижтимоий-иқтисодий, шунингдек, сиёсий, маънавий-маърифий аҳамият касб этади;

Учинчидан, демократик давлат ва фуқаролик жамияти қурилиши, бозор ислохотлари вазифаларини амалга ошириш жараёни доимо юксак малакали кадрларга эҳтиёж сезади. Жамиятнинг ривож ва истиқболи кадрлар салоҳиятли билан бевосита боғлиқ бўлади;

Тўртинчидан, янги авлод кадрларининг малака даражаси, ҳаётий позицияси, сиёсий онги ва маданияти, улар фаолиятида амал қилаётган тамойиллар жамият ривожига бевосита таъсир кўрсатади;

Бешинчидан, жамият ривож ва асосларининг ўзгариши билан кадрлар олдига қўйиладиган талаблар ҳам янгиланиб боради.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: **«одамлар онгида демократик қадриятларни мустаҳкамлашда, уларнинг сиёсий ва фуқаролик фаоллигини оширишда, мамлакатда рўй бераётган демократик ўзгаришларнинг кўламини кенгайтириш ва чуқурлаштиришда»** давлат бошқарув кадрлари алоҳида ўрин тутади.

Инновацион фаолият давомида:

-сиёсатнинг бевосита давлат ва нодавлат бошқарув органлари масъул лавозимларида фаолият кўрсатувчи вакиллари фаолиятининг муҳим қисми бўлиб, улар:

-халқ хўжалиги тармоқ ва соҳалари учун турли тоифадаги мутахассислар, ходимларни тайёрлаш ва танлашда улар миқдорини белгилаш;

-мутахассислик ва ихтисосликлар рўйхатини ўрнатиш;

-уларга бўлган талаб даражасини аниқлаш, малакавий талаблар, стандарт ва меъёрларни ишлаб чиқиш, рағбатлантириш ва жазолаш усуллари ва умуман, давлат ҳокимияти ва қонунлари имкониятида бўлган барча воситалар ёрдамида давлат кадрлар сиёсатини амалга оширишга ҳисса қўшадилар.

Шунинг учун **«Инновацион соҳа кадрлар тизимининг асосий, халқилувчи жойларида замонавий фикр юритадиган, ўз халқи, ўз Ватани**

манфаатларига ғоят садоқатли, юқори малакали кадрлар ишлаши лозим»;

коценчуал (давлат кадрлар сиёсатининг назарий асосларини ишлаб чиқиш);

хуқуқий-меъёрий (давлат кадрлар сиёсатининг қонуний асосларини яратиш борасида фаолият олиб бориш);

ташкилий (давлат кадрлар сиёсатида оид иш олиб борадиган органлар, кадрлар ишлари билан шуғулланадиган идоралар ва шу каби бошқа махсус институтлар фаолиятини ташкиллаштириш);

технологик (кадрлар иши усул ва услублари, шакллари ва ҳ.к.) такомиллаштиришда фаол иштирок этади;

-шаҳс, жамият ва давлат манфаатларидан, демографик ва маданий-тарихий ривожланиш хусусиятларидан, шунингдек, моддий бойликлар, бандлик, ишсизлик, таълим даражалари ва бошқа омилларга эътибор қаратиб, ўз имкониятларидан, давлат кадрлар сиёсати самарадорлигини янада ошириш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда мамлакат мавқеини юксалтиришга ҳисса қўшади;

-сиёсатни амалга оширишда қуйидаги йўналишларнинг ривожланишига кенг эътибор қаратиши лозим:

замонавий кадрлар потенциалини шакллантириш ва унинг узлуксизлигини таъминлаш; кадрлар хуқуқий меъёрларини такомиллаштириш, мустаҳкамлаш ва ривожлантириб бориш;

кадрлар сиёсий онги юксалишини доимий равишда қўллаб-қувватлаш;

-сиёсатни амалга оширишда қуйидаги йўналишларнинг ривожланишига кенг эътибор қаратиши лозим:

кадрларнинг иқтисодий фаолияти ва молиявий таъминоти учун имкониятларни узлуксиз ривожлантириш;

кадрларни маданий-маиший шарт-шароитлар билан таъминлаш ва уни давомий тарзда юксалтириб бориш;

кадрлар маънавий эҳтиёжларини қондиришни миллий ва умуминсоний қадриятлар, анъаналар, тамойиллар асосида бошқаришни тартибга солиш;

-сиёсатга оид ижтимоий-хуқуқий, функционал ва ташкилий-сиёсий муносабатларни қонуний такомиллаштиришда иштирок этиши даркор. Унинг эътиборида

профессионал фаолият соҳаларининг давлат ва жамиятга хос алоҳида турларига доир давлат қонунларини қабул қилиш,

бунда давлат кадрлар сиёсати ва давлат хизматида бевосита алоқадор меҳнат шакллари билан боғлиқ, функционал аҳамият касб этадиган фуқаролар имкониятларининг тенглиги,

кадрларнинг малакавий, ишчанлик ва ахлоқий сифатлари, масъулияти ва компетенти,

кадрлар даврий янгиланиши ва изчиллигининг мувофиқлаштириб борилиши,

кадрлар барқарорлиги, кадрлар таркиби,
кадрлар тайёрлаш ва танлаш тизими, уларнинг ваколат ва бурчлари,
партиявий холислиги, сиёсий бетарафлиги,
кадрларнинг ижтимоий ва ҳуқуқий ҳимояланганлиги, хизмат карьераси
учун имкониятларнинг очиклиги,
бошқарув тизими ва ходимларининг хизмат фаолияти ва хизмат ахлоқи
устидан назорат (шу жумладан жамият назорати) каби тамойиллар етакчи
аҳамият касб этади;

Таълим соҳасида:

Миллий кадрлар тайёрлаш тизимининг сиёсий мақсадларидан келиб
чиқиб, янги авлод кадрларини тайёрлашнинг халқаро ҳамкорлик алоқалари
йўлга қўйилди. Эндиликда бу алоқаларни миқдор ва сифат жиҳатдан янги
босқичга олиб чиқиш лозим.

Биринчидан, олий таълим муассасалари битирувчилари бандлиги
тўлиқ таъминланмаган.

Бунинг сабаблари:

иш берувчилар билан ҳамкорлик алоқалари, хусусан, кадрлар
тайёрлаш йўналишларини танлаш, ташкил этиш ва битирувчилар
бандлигини таъминлаш бўйича шартнома муносабатлари қийинчиликлар
билан ўрнатилаётганлиги, бунда иш берувчи корхона, ташкилот ва
муассасаларнинг етарлича фаоллиги таъминланмаган;

худудлар (вилоятлар ва туманлар) кесимида олий таълим муассасасини
туғатаётган ёш мутахассисларни ишга тақсимлаш ва йўллаш мумкин бўлган
потенциал иш берувчи корхоналар, ташкилотлар ва муассасалардаги бўш
иш ўринлари (олий маълумотли кадрларга бўлган эҳтиёжлар) ҳақида
маълумотлар аниқ ва вақтида олинмайди;

олий таълим муассасалари битирувчиларини ишга жойлаштиришда
ҳокимиятлар, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бошқармалари
(бўлимлари), савдо-саноат палатаси, агентликлар, меҳнат биржалари,
ишончли вакиллар каби ёрдамчи-воситачилик тузилмаларининг
имкониятларидан етарлича фойдаланилмаётир.

Иккинчидан, олий таълим муассасалари битирувчилари бандлигини
таъминлашда манфаатлар мувозанати асосида ижтимоий шериклик ва
ҳамкорлик муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг муҳимлиги.

Бунинг ортида:

олий таълим хизматлари истеъмолчилари - потенциал иш берувчи
корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар тўғрисида маълумотлар банкни
яратиш зарурати;

иш берувчи корхона, ташкилот ва муассасаларнинг бакалавриат
йўналишлари ва магистратура мутахассисликлари бўйича кадрларга бўлган
жорий ва истикболдаги эҳтиёжларини доимий равишда аниқлаб бориш
эҳтиёжлари;

потенциал иш берувчиларга тақдим этиш мақсадида битирувчилар хақида маълумотлар банкини шакллантириш;

иш берувчи корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар билан кадрлар тайёрлаш, уларни ишга тақсимлаш ва жойлаштириш бўйича ўзаро ҳамкорлик шартномаларини тузиш механизмини такомиллаштириш ва ҳуқуқий асослаш;

оммавий ахборот воситалари (газеталар, журналлар, радио-телевидение, электрон алоқа) орқали битирувчилар тўғрисидаги маълумотларни эълон қилиб бориш, веб-сайтларга жойлаштириш;

потенциал иш берувчи корхона, ташкилот ва муассасалар иштирокида бўш иш ўринлари (меҳнат) ярмаркаларини кўпроқ ўтказиш.

Учинчидан, олий таълим муассасалари битирувчилари бандлигини таъминлашдаги ҳамкорликнинг муҳим йўналиши сифатида бошқарув кадрлари олий таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида инновацион корпоратив ҳамкорлик ўрнатиши керак.

Бундан мақсад:

ушбу тизимларнинг илмий, амалий, услубий, ахборот-коммуникация ва моддий-техник ресурсларидан ўзаро манфаатли ҳамда самарали фойдаланишни ташкил этиш;

фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини ривожлантириш;

корхонанинг юқори малакали мутахассисларини инновацион гуруҳларга бириктириш;

таҳлил, экспертиза ва саралаш асосида намунавий мавзулар рўйхатини шакллантириш;

инновацион гуруҳни корхонанинг кадрларга бўлган эҳтиёжи, бўш иш ўринлари, технологик муаммолари тўғрисида маълумотлар билан таъминлаш;

битирув малакавий иши, магистрлик, номзодлик ва докторлик диссертациялари, хўжалик шартномалари доирасидаги тадқиқотлар натижаларини амалиётга қўллаш учун корхоналарга тақдим этиш;

хўжалик шартномалари асосида бажариладиган ишларни молиялаштириш.

Ушбу механизм натижаларига кўра:

реал эҳтиёжга мувофиқ малакали, рақобатбардош кадрлар таъминоти йўлга қўйилади; профессор-ўқитувчилар стажировкадан ўтади, амалий билим ва кўникмалари янгиланади;

ўқув-ишлаб чиқариш амалиётлари такомиллашади, таълим ва тажриба сифати ошади;

битирувчиларни ишга жойлаштириш жараёнига иш берувчилар жалб этилади;

корхонанинг амалий муаммолари бўйича инвестицион лойиҳалар портфели шакллантирилади;

битирув малака ишлари, магистрлик, номзодлик ва докторлик диссертациялари соҳа муаммолари ечимига йўналтирилади, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий этиш имкониятлари кенгайтирилади;

бошқарувнинг инновацион тараққиёт йўлига ўтишига замин яратилади.

Тўртинчидан, эндиликда ҳудудларда кадрларнинг асосий истеъмолчилари бўлган иш берувчи корхона, ташкилот ва муассасаларнинг кадрлар тайёрлаш ва битирувчиларни иш билан таъминлаш жараёнларини бурч ва ваколатлар, ҳуқуқ ва эркинликларини қонуний тартибга солиш орқали аниқлаш зарур бўлмоқда.

Бешинчидан, вилоят ва туман (шаҳар) ҳокимиятларида ўз ҳудудидаги корхона, ташкилот ва муассасаларда янги иш ўринларининг яратилиши, олий маълумотли мутахассис кадрларга бўлган талаб-эҳтиёжлар, олий таълим муассасалари битирувчиларининг ишга жойлашиши каби масалаларни тартибга соладиган механизмларни жорий этишни қонуний асосда шакллантириш мақсадга мувофиқ.

Олтинчидан, потенциал иш берувчи корхона, ташкилот ва муассасалар томонидан тегишли олий таълим муассасаларига тақдим этилаётган бўш иш ўринлари (кадрларга бўлган эҳтиёжлар) ва буюртмалар ҳақидаги ахборотларнинг ишончлилиқ даражаси жуда паст. Ишга тақсимланган битирувчиларни ишга қабул қилмаслик ҳолатлари бўйича буюртмачи корхона, ташкилот ва муассаса бошқарув тизимлари ҳуқуқ ва бурчларини қонуний асосда қатъийлаштириш чоралари кўрилиши лозим.

Еттинчидан, потенциал иш берувчи корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳудудлар бўйича рўйхатини тайёрлаш ва маҳаллий ҳокимиятлар кўмагида тегишли олий таълим муассасаларига тақдим этишни қонуний масъулият сифатида йўлга қўйиш муҳим бўлмоқда.

Саккизинчидан, корхона ва ташкилотлар, ҳудудий статистика ҳамда меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бўлинмаларининг кадрларни ишга жойлаштириш ва меҳнат фаолияти мониторингини олиб бориши жараёни устидан ижтимоий назорат ўрнатиш.

Маҳаллий ҳокимият органларида

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш, уларнинг қонун ҳужжатлари ижросини таъминлаш соҳасидаги ваколати, масъулияти, кафолатлари ва жавобгарлиги статусларини белгилаш масалаларига эътибор кучайтирилиши даркор. Зеро, Президентимиз айтганларидек: **«Биз давлат қудратига ҳокимият ва бошқарув идораларининг сони ва миқёсига қараб эмас, аксинча, уларнинг иш тизими қанчалик самара бераётганига, улар фаолиятининг қонуний асослари қай даражада шаклланишига қараб баҳо беришимиз лозим.»**

Бу масалада бугунги кунда:

қабул қилинаётган қонунларнинг жойларга етказилишида муайян камчиликлар мавжудлиги;

қонун ҳужжатларини ҳисобга олиш, тизимлаштиришда белгиланган талабларга риоя этмаслик ҳолатларининг учраётганлиги;

қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг жойларга етказилиши ва уларнинг ижроси таъминланиши ҳамда ҳуқуқий тарғибот ишларини ташкил этиш бўйича тадбирлар талаб даражасида ишлаб чиқилмаганлиги;

ижро интизоми амалиёти изчил йўлга қўйилмаганлиги, маҳаллий аҳамиятга молик масалалар юзасидан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилишга етарли эътибор берилмаганлиги;

қабул қилинаётган қарорлар салмоғи ва мазмун-моҳияти жиҳатидан қонун ҳужжатлари талабларини тўлақонли амалга ошириш учун етарли эмаслиги;

қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш, амалдаги қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар киритиш хусусида тегишли таклифлар тақдим этиш амалиётининг айниқса халқ депутатлари Кенгашлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларида яхши йўлга қўйилмаганлиги;

умуммажбурий хусусиятдаги айрим қарорлар ижроси амалдаги қонунчиликка тўла мувофиқ ҳолда амалга оширилмаётганлиги;

халқ депутатлари Кенгашлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг айрим норматив-ҳуқуқий хусусиятдаги қарорлари қонун талабларига жавоб бермаслиги;

қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг аксариятида Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент Фармонлари ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг қоидалари шунчаки тақдорланаётганлиги;

норматив хусусиятга эга бўлган айрим қарор лойиҳаларини ҳуқуқий экспертизадан ўтказиш борасидаги фаолият етарли даражада эмаслиги;

қонун ҳужжатларини аҳоли ўртасида кенг тарғибот қилишда амалга оширилиши лозим бўлган вазифалар, ўз ечимини қутаётган муаммоларнинг кўпайганлиги;

жойлардаги вилоят, шаҳар ва туман маҳаллий давлат бошқарув органлари юристлари фаолияти самарасининг пастлиги каби муаммоларнинг мавжудлиги.

Замонавий инновацион иқтисодиётни яратишнинг янгиланиш йўлидан бориб, мазкур фаолиятнинг фаоллашуви инсон омилига тўғридан-тўғри боғлиқ. Яъни бу юксак интеллектуал қобилият ва соҳа ходимларининг билим даражасига боғлиқ. Шу боис, мустақиллик йилларида ишлаб чиқаришнинг барча жабҳаларида бўлгани каби таълим тизимини ислоҳ қилишдек мақсадли ишлар, шу жумладан, илмий ва илмийпедагогик юқори малакали кадрлар тайёрлаш амалга оширилмоқда. Тан олмоғимиз керакки, илгари амалдаги икки поғонали илмий кадрларнинг аттестацияси, замонавий халқаро тан олинган иқтисодий ривожланган демократик мамлакатлар қабул қилган

талабларга жавоб бермас эди. Фан номзоди илмий даражасининг берилиши, кўпинча, фан манфаатларидан узоқ ва ишлаб чиқариш жараёнларига алоқасиз бўлган, таъбир жоиз бўлса, мақсадсиз тарзда амалга оширилди. 2012 йилда бир поғонали илмий ва илмий-педагогик кадрларнинг олий малакасини аттестациядан ўтказиш тизими жорий қилинди. 2013 йил 1 январдан бошлаб, олий ўқув юртларидан сўнгги таълимнинг янги тизими докторлик диссертацияси тайёрлаш ва илмий даражаси ҳамда илмий унвони бериш киритилди.

Шунингдек, илмий кенгашлар фаолиятига ҳам катта эътибор қаратилади, улар кўпроқ етакчи олий ўқув юртларида тузилади. Улар нафақат олий малакали кадрлар ўчоғи, балки илмий изланиш ўтказиш маркази ҳам бўлиши керак. Бунинг барчаси инновацион иқтисодиётга ўтишни таъминлаш учун хизмат қилишга чақиради⁸.

⁸ К.Шодиметов. Муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш ва унинг иқтисодий истикболлари. –Т.: “ILM ZIYO”. 2014. 10 бет

4-мавзу. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши ва ривожланиши.

Режа:

- 1. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши.**
- 2. Инновацияга асосланган иқтисодий тизимнинг хусусиятлари.**
- 3. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг ривожланиш истиқболлари.**

Калит сўз: миллий инновация, инновацион тизим, рақобат, шакл, тизим, ривожланиш босқичлари, эволюция, босқич.

1. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг шаклланиши.

Миллий инновацион тизимни шакллантириш концепцияси ўтган асрнинг 80 йиллар бошидан ривожлана бошлади. Бунда “миллий” сўзи тавсифи айнан “давлат” инновация тизими деган мазмунни англатади.

Турли мамлакатларнинг миллий инновацион тизими бир биридан фарк қилади. Шу кунгача миллий инновацион тизимининг ягона таърифи мавжуд эмас. Шунингдек, турли мамлакатлар миллий инновацион тизими олдида турли мақсадлар қўйилиши мумкин. Францияда миллий инновацион тизимининг асосий вазифаси қўшимча иш ўринлари ташкил қилиш, Германияда илғор технологияларни ривожлантиришдан иборат, деб ҳисобланади. Бунда европалик экспертларнинг берган баҳоларига кўра, ҳар икки миллий инновацион тизимнинг умумий самарадорлиги деярли бир хил.

Инновация фаолиятининг ривожланишига на давлат тури, на сиёсий тадбирлар таъсир кўрсата олади. Инновация фаолияти федерал давлатларда ҳам (АҚШ, Германия), унитар давлатларда ҳам (Франция), конституцион монархия давлатларида ҳам (Буюк Британия, Голландия, Испания), шунингдек коммунистик тартибга эга давлатларда (Хитой) ҳам муваффақиятли ривожланаверади. Бунда умумийлик шундаки, хорижда инновацион жараёнларнинг ривожланиши барқарор сиёсий вазият ва барқарор фаолият юритаётган иқтисодиёт шароитида юз беради.

Миллий инновацион тизими концепцияси Европа иттифоқининг бир қатор аъзо мамлакатларида, шунингдек, АҚШ ва Японияда кенг ривожланган. Миллий инновацион тизими инновацион фаолият субъектлари мажмуидан, улар ўртасидаги билимларнинг юзага келиши, тарқалиши ва улардан фойдаланиш жараёнларини таъминлаб берувчи муносабатлардан ташил топади. Инновация тизимининг асосий элементлари қаторида инновация инфратузилмаси, молиявий инфратузилма, илмий салоҳият каби кичик тизимларни санаб ўтиш мумкин. Уларнинг ҳар бирида тадқиқотларни молиялаштиришнинг асосий қисми (100%гача) бюджет манбаларидан (ҳам федерал, ҳам минтақавий бюджетлардан) амалга оширилади.

2. Инновацияга асосланган иқтисодий тизимнинг хусусиятлари.

Ривожланишнинг инновацион тизимида миллий инновацион тизимни шаклланиши алоҳида эътиборни талаб қилади. Миллий инновацион тизим тушунчаси инновацион иқтисодиётнинг муҳим белгиси сифатида фанга XXасрнинг 70-йилларида кириб келди.

К.Фриманнинг фикрига кўра, миллий инновацион тизим – жамият томонидан ичстеъмол қилинадиган янги технологиялар, маҳсулотлар ва хизматларнинг яратилишидаги янги билимларни ишлаб чиқишда, сақлашда, тарқатишда ва янги технологияларга айланишида қатнашадиган иқтисодий субъектлар ва ижтимоий институтларнинг (кадриятлар, меъёрлар, ҳуқуқларнинг) мураккаб тизими ҳисобланади⁹.

Технологик изчиллик қонуниятларини ва унинг тарихий мантикий кетма-кетлигини ўрганадиган эволюцион иқтисодий назария “техник иқтисодий прадигма” ва “технологик траектория” тушунчаларига асосланади. У макродаражадаги иқтисодий ўсиш бир томондан турлитуманликка ва ноаниқликларга, иккинчи томондан эса макродаражада иқтисодий жараёнларни бир-бирига уйғунлаштириш, мутаносибликни таъминлаш, мувофиқлаштириш ва стандартлаштиришга боғлиқлигини қайд этади.

Инновацион ривожланиш концепцияси Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти (ОЭСР), Жаҳон банки ва бошқа қатор халқаро ташкилотларнинг ташаббусига кўра кенг ривожланмоқда. Мазкур халқаро институтларнинг ташаббуси билан кейинги йилларда бир қатор аналитик тадқиқотлар амалга оширилдики, уларнинг тадқиқотлари миллий иқтисодиётни анъанавий индустриал иқтисодиётдан билимга, илмга асосланган постиндустриал иқтисодиётга тарнсформация жараёнларига бағишланган.

Глобал миқёсда кечаётган тенденциялар мамлакат, унинг минтақалари, барча фаолият соҳалари, биринчи навбатда, фан-техника ва инновациялар соҳасини янада ривожлантириш сценарийларини ишлаб чиқишда албатта ҳисобга олиниши лозим. Илмий-техник ва инновацион фаолиятни кучайтириш, юқори технологияли ва кўп илм талаб қиладиган ишлаб чиқаришларни ривожлантириш ҳисобига иқтисодиётни таркибий қайта қуриш, юқори технологияли укладга ўтиш Ўзбекистоннинг жаҳон иқтисодиётига тенг ҳуқуқли ҳамкор сифатида кириб боришидан умид қилишга имкон берадиган зарур шартлардан бири ҳисобланади.

Жамиятнинг ривожланиши билан фан ўсиш тенденциялари ва ўзига хос қонунларига, иш усуллари, техника ва технологияларига, меҳнатни ташкил қилиш тизими ва тамойилларига, махсус тайёрланган кадрларга эга бўлган инсон фаолиятининг мустақил бир соҳасига айланди. Бу бошқа кўпчилик соҳалардан фарқли равишда, ўсиш чегарасини билмайдиган, доимий равишда

⁹Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. L.: PrinterPublishers, 1987. 570 p.

ривожланиб борадиган соҳадир. Шу билан бирга, фан соҳаси учун ажратиладиган ресурслар – меҳнат ресурслари, молиявий ресурслар ва моддий ресурслар – маълум бир чегарага эга. Айнан ресурслар чекланганлиги бу ресурслардан илмий-техник фаолиятнинг устувор йўналишлари ва турларида мақсадли фойдаланишга йўналтириш тактика ва стратегиясини ишлаб чиқишга мажбур қилади.

Илмий фаолият (илмий-тадқиқотчилик фаолияти)- янги билимлар олиш ва қўллашга йўналтирилган фаолият, жумладан:

➤ фундаментал илмий тадқиқотлар – инсон, жамият ва атроф-муҳит тузилиши, фаолияти ва ривожланишининг асосий қонуниятлари ҳақида янги билимлар олишга йўналтирилган экспериментал ёки назарий фаолият;

➤ амалий илмий тадқиқотлар – асосан амалий мақсадларга эришиш ва муайян вазифаларни ҳал қилиш учун янги билимлар қўллашга йўналтирилган тадқиқотлар.

Илмий-техник фаолият (ИТФ) – технологик, муҳандислик, иқтисодий, ижтимоий, гуманитар ва бошқа муаммоларни ҳал қилиш, фан, техника ва ишлаб чиқаришнинг умумий (яхлит) тизим сифатида фаолият юритишини таъминлаш учун йўналтирилган фаолият.

Экспериментал ишланмалар – илмий тадқиқотлар ўтказиш натижасида ёки амалий тажриба асосида олинган билимларга асосланган ҳамда инсон ҳаёти ва саломатлигини асраш, янги материаллар, маҳсулотлар, жараёнлар, қурилмалар, тизимлар ёки усуллар яратиш ва уларни янада такомиллаштиришга йўналтирилган фаолиятлир.

ИТФ алоҳида турларга тақсимланади. Улар ўртасидаги чегара шартли ҳисобланади ва уларни ажратиш қийин бўлади. Бунинг устига, ИТФда банд бўлганлар унинг бир тури билан тобора камроқ чегараланмоқда. Масалан, олим ва ихтрочи “фан – ишлаб чиқариш – истеъмол” бутун циклида иштирок этиши мумкин.

ИТФ нафақат натижалари илмий тадқиқотлар ва конструкторлик ишланмалар ҳисобланган соҳани (ИТТКИ), балки лойиҳа ва конструкторлик ташкилотлари, ишлаб чиқариш аппарати, хўжалик тармоқлари ва саноатнинг ушбу ютуқлардан фойдаланиш қобилятини, жумладан, бунинг учун зарур билимларга эга бўлган кадрлар тайёрлаш қобилятини ўз ичига олади. ИТФ тоифаларини тавсифлашга бундай ёндашув ИТФ бошқаруви учун методологик жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга, чунки унга амал қилган ҳолда бошқарув ва ташкилот объектлари янги техника ва технологиялар яратиш, ишлаб чиқариш ва қўллашнинг барча босқич ва шаклларида ўзаро боғлиқликда бўлиши лозим. У амалда “фан – ишлаб чиқариш – истеъмол” цикли ҳақидаги тасаввурдан узвий бирликда фойдаланиш имконини беради.

Бундай ёндашув шу жиҳатдан ҳам маҳсулдор ҳисобланадики, у инсон фаолиятининг ҳар хил турдаги ва даражадаги илмий-техник комплексларни шакллантиришни асослаб бергунга қадар ушбу соҳасини ташкил қилиш шаклларини изоҳлаб ва асослаб беради.

Фан билим олиш, таълим, маданий, ижтимоий, ҳарбий ва бошқа бир қатор функцияларни бажаради. Бироқ товар-пул муносабатларининг ривожланиши билан иқтисодий функция асосий функциялардан бирига айланмоқда. У бошқа барча фаолият соҳаларида муайян меҳнат унумдорлигини ошириш ва тежамкорликнинг асосий омилига айланади. Таъкидлаш жоизки, ишлаб чиқариш ва бошқа соҳаларда меҳнатни тежаш фаннинг ўзидаги меҳнат сарфига боғлиқ. Бу боғлиқлик фан соҳасига жамият учун зарур бўлган харажатларни шакллантириш объектив эҳтиёжини асослаб беради. Меҳнатни тежаш қонунийлиги қанчалик кучли бўлса, жамиятда меҳнат ва ресурсларнинг шунчалик катта қисми фанни ривожлантиришга йўналтирилиши лозим, демак, илмий билимлар қиймати ўсади. Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг кўп илм талаб қилиши, хўжаликнинг кўп илм талаб қиладиган тармоқлари пайдо бўлиши ва ривожланиши тенденцияси ўсишининг назарий асослари шундан иборат бўлиб, бу бошқарувнинг турли поғоналарида илмий-техник ва инновацион сиёсат ишлаб чиқиш ва амалга оширда албатта ҳисобга олиниши зарур.

Фаннинг бевосита маҳсули – тушунчалар, назарий конструкциялар, моделлар ва янги билимлар таркибидаги бошқа ахборот бўлиб, мутахассислар томонидан бир хилда тушунилиш ва ўзлаштиришни таъминлайди.

Фаннинг бевосита маҳсули товарга айланмайди – у янгилик сифатида намоён бўлади.

Фан маҳсули ёки интеллектуал маҳсулот икки хил йўл билан – бозорда ва бозордан ташқарида сотиш йўли билан фойдаланилиши мумкин. Агарда интеллектуал фаолият маҳсулоти бозорда сотиладиган бўлса, бу ҳолда у янгиликлар тоифасидан инновациялар тоифасига ўтади.

Фанни бозор муносабатлари тизимида жалб қилиш учун ҳозирги пайтда оралиқ натижа – илмий-техник маҳсулот – шартнома шартларига мувофиқ яқунланган, бозор нархларида сотиладиган, буюртмачи томонидан қабул қилинган ИТТКИ натижаси ҳисобга олинади. «Янгиликлар киритиш» («инновация») атамаси охириги 15-20 йилдан бери илмий адабиётларда ва амалий фаолиятда кенг қўллана бошлади.

Янгилик кирити (новшество) бу – бирон-бир фаолият соҳасида унинг самарадорлигини ошириш бўйича фундаментал ва амалий тадқиқотларнинг расмийлаштирилган натижасидир.

Янгилик киритиш – фан ва техника ютуқларидан бозорда амалий фойдаланиш бўйича фаолиятнинг оралиқ якунигина, холос. Янгилик киритиш интеллектуал маҳсулотнинг қуйидаги турларидан бири сифатида қайд этилиши ва расмийлаштирилиши мумкин: ихтиро, тушунча, илмий ёндашув, янги тамойил, стандарт, тавсия, услубият, янги ёки такомиллаштирилган маҳсулот (технология, бошқарув ёки ишлаб чиқариш жараёни, ташкилий, ишлаб чиқариш ёки бошқа структура) ҳужжатлари, патент, рационализаторлик таклифлари, кашфиётлар, «ноу-хау», маркетинг

тадқиқотлари натижалари ва ҳ.к. Янгилик киритиш атамасининг синоними ҳисобланган новация тушунчаси илгари мавжуд бўлмаган биронта янгиликни ифодалайди.

«Янгилик киритиш» ва «новация» тушунчалари билан «тадқиқот», «ихтиро» ва «кашфиёт» тушунчалари чамбарчас боғлиқдир. Илгари маълум бўлмаган маълумотлар олиш ёки илгари маълум бўлмаган табиат ходисаларини ёки инсоният муҳитини кузатиш жараёни тадқиқот деб аталади.

Ихтиро бу – янги ускуна, механизм, восита, технология, усул ва инсон томонидан яратилган бошқаларда ўз аксини топадиган тадқиқот натижасидир.

Кашфиёт бу – тадқиқотларнинг, эҳтимол, қўшимча натижаси ҳисобланади. Кашфиётлар ва ихтиролар қоидага кўра, фундаментал даражада юзага келади ва камдан-кам ҳолларда якка шахслар томонидан амалга оширилади. Улар тасодифан рўй бериши ва фойда олиш мақсадини кўзламаслиги ҳам мумкин.

Янгилик ишлаб чиқариш ва бошқарув тизимига жорий қилинганидан сўнг бозорда истеъмол қилинадиган янги маҳсулотга айланади ва уни сотишдан иқтисодий, ижтимоий ёки бошқа турдаги самара олинади, - у янги тоифага – инновацияларга айланади.

Адабиётларда «инновация» атамасига берилган кўплаб таърифларни топиш мумкин. Бироқ, тадқиқотчиларнинг ушбу иқтисодий тоифага алоҳида эътибор кўрсатишларига қарамай, илмий ғоя ҳалигача «инновациялар» тушунчасининг ҳам назария, ҳам амалиёт талабларига жавоб берадиган, шунингдек, уларни амалга оширишнинг муайян субъекти – давлат, минтақа, тармоқ ва корхона нуқтаи назаридан тўғри бўладиган универсал таърифини ишлаб чиқмаган.

«Инновациялар» атамасини янги иқтисодий тоифа сифатида фанга австриялик (кейинчалик америкалик) олим Йозеф Шумпетер XX асрнинг биринчи ўн йиллигида киритган. Ўзининг «Иқтисодий ривожланиш назарияси» номли асарида (1911й.) Й.Шумпетер илк бора ривожланишда ўзгаришларнинг янги комбинациялари масалаларини (яъни инновация масалаларини) кўриб чиқди ва инновацион жараёнга тўлиқ тавсиф берди.

Й. Шумпетер ривожланишдаги беш хил ўзгаришни ажратиб кўрсатди:

- 1) янги техника, технологик жараёнлар ёки ишлаб чиқаришнинг янгича бозор таъминотидан фойдаланиш;
- 2) янги хусусиятларга эга бўлган маҳсулот жорий қилиш;
- 3) янги хомашёдан фойдаланиш;
- 4) ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва унинг моддий-техника таъминотида ўзгаришлар;
- 5) янги сотув бозорларининг пайдо бўлиши.

У иқтисодиётда новатор-тадбиркор марказий фигурага айланишини исботлаб берди. Й.Шумпетерга кўра, инновация бу – истеъмол

товарларининг янги турлари, янги ишлаб чиқариш ва транспорт воситалари, янги бозорлар ва саноатда ташкилотлар шакллари жорий қилиш ва фойдаланиш мақсадидаги ўзгаришлардир.

Инновацион стратегия бу – жамият ривожланиши йўналишига мувофиқ технологияларда ҳам, технологияларни бошқаришда ҳам янгиликлар киритишни танлаш ва амалга ошириш тизимларини ўзгартириш жараёнини белгилаб берадиган қоидалар ва меъёрлар тўпламидир. Инновацион стратегиянинг энг олий вазифаси – инновацион жараён қатнашчиларининг манфаатлари ва турли йўналишдаги жараёнларни максимал даражада уйғунлаштириш ҳисобланади.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг ҳозирги ҳолати миллий иқтисодиётда инновацион ўзгаришларни амалга ошириш суръатларини жадалаштиришни талаб этмоқда. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки чуқур, самарали инновацион стратегияни амал қилиши мамлакат иқтисодий ва табиий омилларидан оқилона фойдаланиш орқалигина амалга ошириш мумкин. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида иқтисодиёт инновацион шаклланиши энг аввало иқтисодий ўсишни таъминловчи тармоқлар ҳисобига юз беради, бу эса ўз навбатида мамлакат иқтисодиётини хом ашё экспорт қилишини камайтириш билан бирга уни қайта ишлашни ривожлантиришга, валюта маблағларининг тежалишига, аҳоли бандлигининг ошишига сабаб бўлади. Ушбу омиллар ўз навбатида инновация стратегиясини амалга ошириш мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини мустаҳкамланишига олиб келади

3. Ўзбекистонда миллий инновацион тизимнинг ривожланиш истиқболлар

Илмий тадқиқот - янги билимларни ишлаб чиқиш жараёни, билиш фаолияти турларидан бири. Унга объективлик, ишончлилик, аниқлик хос. Илмий тадқиқот ҳамма шартларга амал қилиб такрорланганда ҳамиша бирдек натижа бериши, баҳс этилаётган масалани исботлаши лозим. Илмий тадқиқот бир-бири билан боғланган икки қисм — тажриба ва назариядан иборат. Илмий тадқиқотнинг асосий компонентлари: мавзуни белгилаш, мавжуд ахборотни, тадқиқот соҳасидаги шарт-шароит ва методларни, илмий фаразларни олдиндан таҳлил этиш, тажриба ўтказиш, олинган натижалар-ни таҳлил этиш ва умумлаштириш, ке-либ чиққан фаразларни олинган далиллар асосида текшириш, янги факт ва қонунларни ифодалаб бериш, илмий башорат юритиш. Илмий тадқиқотларни фундамен-тал ва амалий, микдорий ва сифатий, ноёб ва комплекс тадқиқотларга аж-ратиш кенг тарқалган. Илмий тадқиқотларнинг метод ва тажрибалари фаннинг ўзидаги-на эмас, балки кўпгина иқтисодий ва ижтимоий масалаларни қал қилишда ҳам кенг қўлланилади.

Илмий тадқиқот институтлари — фан, техника, ишлаб чиқариш соҳаларида илмий тадқиқот олиб борадиган муассаса. Дастлаб 19-аср охири

20-аср бошларида вужудга келган. 1888 йил Парижда Пастер институти, 1909 йилда Радий институти ташкил этилган. 20-асрнинг бошларидан назарий масалалар билан бирга техника, қишлоқ хўжалиги, соғлиқни сақлаш бўйича муҳим муаммолар устида тадқиқотлар олиб борувчи турли Илмий тадқиқот институтлари пайдо булди. 20-асрнинг ўрталарига келиб Илмий тадқиқот институтлари кўп мамлакатларда илмий фаолиятни ташкил этишнинг асосий шакли бўлиб қолди. Ўзбекистонда асосий назарий муаммолар илмий тадқиқот ишларининг мувофиқлаштириш маркази — Ўзбекистон Фанлар академиясида тадқиқ этилади. Билимнинг муайян соҳаларини тадқиқ этувчи ва бевосита вазирликлар, давлат қўмиталарига буйсунувчи тармоқ Илмий тадқиқот институтлари ҳам мавжуд. Ўзбекистонда биринчи илмий тадқиқот муассасаси — Тошкент астрономия ва физика обсерваторияси (ҳоз. Астрономия институти) 1873 йилда ташкил этилган. 2000 йилда Ўзбекистонда 100 дан ортиқ Илмий тадқиқот институтлари ишлади.

